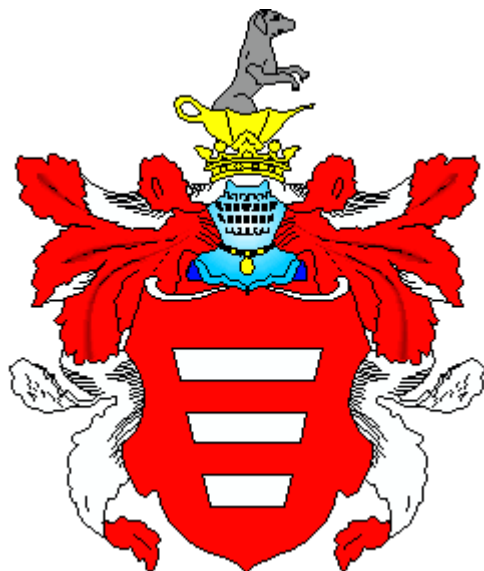

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**
Кам'янець-Подільська міська організація політичної партії
«НАША УКРАЇНА»

Гетьман Пилип Орлик і перша українська Конституція

Збірник матеріалів науково-практичної конференції

Кам'янець-Подільський
2011

УДК 94(477) “17”(063)
ББК 63.3(4Укр)4Я432
К 38

Рецензент:

Копилов С. А., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії, декан історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Редакційна колегія

Степанков В. С., доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, академік УАІН (науковий редактор);

Газін В. В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України (відповідальний редактор);

Дубінський В. А., кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії.

К 38 Гетьман Пилип Орлик і перша українська Конституція. Збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2011. – 56 с.

УДК 94(477) “17”(063)
ББК 63.3(4Укр)4Я432

Збірник містить доповіді та повідомлення учасників науково-практичної конференції присвяченої постаті гетьмана Пилипа Орлика, яку було проведено на історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка в травні 2011 року.

Розрахований на науковців, пошукачів, студентів, освітян, і усіх, хто цікавиться проблемами історії України-Гетьманщини.

К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2011

Зміст

Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового.....	4
Валерій Степанков РОЛЬ І МІСЦЕ “КОНСТИТУЦІЇ” П.ОРЛИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ: ЗАМІСТЬ ВСТУПУ.....	17
Володимир Адамовський ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ ГЕТЬМАНА ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО ПИЛИПА ОРЛИКА ЗІ СТАРШИНОЮ ТА КОЗАЦТВОМ ВІЙСЬКА.....	21
Олександр Бучковський ПИЛИП ОРЛИК: ВИГНАНЕЦЬ, ГЕТЬМАН, ПАТРІОТ.....	28
Сніжана Корінець ПИЛИП ОРЛИК: ЙОГО ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ.....	37
Валентин Пагор КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ: РІЗНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ.....	43

**Договори і постанови прав і свобод військових
між Ясновельможним Його Милості паном
Пилипом Орликом, новообраним гетьманом
Війська Запорізького, і між генеральними особами,
полковниками і тим же Військом Запорізьким
з повною згодою з обох сторін
Затверджені
при вільному обранні формальною присягою
від того ж Ясновельможного Гетьмана
Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового**

В ім'я Отця і Сина і Святого Духа, Бога в Трійці Святій славімого.

Нехай залишиться на вікопомну славу і пам'ятку Війська Запорізького і всього народу малоросійського.

Дивний і незбагнений у долях своїх Бог, милосердний у довготерпінні, справедливий у покаранні, як завжди від початку світу, на праведному мірилі правосуддя свого – одні держави і народи возвеличує, а інші за гріхи і беззаконня – упокорює, одні поневолює, інші – звільняє, одні підвищує, інші – понижує. Так і стародавній хоробрий козацький народ, що раніше називався козарським, спочатку був піднесений славою безсмертною, розлогими володіннями та лицарськими відвагами, якими наводив страх не тільки на навколишні народи, а й на саму Державу Східну, тому східний володар, прагнучи жити вічно в мирі з ним, одружив свого сина з дочкою князя козарського.

Згодом той самий праведний Суддя – Бог за неправди та беззаконня, що збільшувалися, численними карами покарав той народ козацький, понизив, упокорив і звергнув, а наостанок зброєю держави Польської через польських королів Болеслава Хороброго і Стефана Баторія уярмив.

І незбагнений та неосяжний у правосудді своєму Бог, караючи, покарав наших предків незчисленними лихами. Проте, не до кінця прогнівившись, не на віки ворогуючи, а прагнучи, як за колишньої свободи, народ козацький з-під тяжкого на той час панування польського звільнити, висунув захисника святої православної віри, прав Вітчизни та стародавніх вольностей військових – звитяжного і хороброго гетьмана Богдана Хмельницького, який за всесильної і безперешкодної підтримки

найяснішого короля Шведського - Карла Десятого та за сприяння Кримської держави і Війська Запорізького, а ще завдяки своїй розсудливості і відвазі визволив з польського підданства Військо Запорізьке і уярмлений та пригноблений народ малоросійський і добровільно піддався з ним під самодержавну руку великих государів-царів та князів російських, сподіваючись, що Московська держава як єдиновірна з нами дотримається своїх обов'язків, виписаних в угодах та підтверджених присягою, і вічно Військо Запорізьке та народ вільний малоросійський при правах та вольностях буде під її обороною. Але після смерті Богдана Хмельницького Московська держава численними винахідливими способами змогла права та вольності військові, нею ж підтверджені, порушити і щент зруйнувати, а на вільний козацький народ, нею ніколи не завойований, накинути невольниче ярмо. І скільки разів Військо Запорізьке в тому насильство терпіло, стільки ж разів змушене було кров'ю і відвагою боронити цілісність своїх прав, і цій обороні сам Бог, месник, сприяв.

Наостанок, за гетьманства Ясновельможного Івана Мазепа, Московська держава, бажаючи остаточно здійснити свої злі наміри і відповідаючи злом за добро, замість вдячності та пошани за ту вірну службу і збитки на неї, аж до останнього нищення майна, за відвагу та військову криваву службу неодмінно хотіла перетворити козаків на регулярне військо, міста приєднати до своїх губерній, права та вольності військові знищити, Військо Запорізьке Низове викоринити й ім'я це навіки стерти, про що свідчать докази та починання. Тоді Іван Мазепа, непокоячись за цілісність Вітчизни, права та вольності військові, маючи сердечне бажання в дні свого гетьманства бачити, а після смерті своєї для вічної пам'яті імені свого залишити, Вітчизну свою квітучою і в достатку, а Військо Запорізьке Городове і Низове не тільки в непорушних, а й у розширених вольностях, перейшов під незламну оборону Найяснішого короля Шведського - Карла Дванадцятого, який з військом своїм вступив в Україну. Гетьман Іван Мазепа був послідовником та наступником свого попередника славної пам'яті звияжного гетьмана Богдана Хмельницького, котрий з Найяснішим королем Шведським, а Його Королівської Величності дідом - Карлом Десятим одностайністю та військовими справами у звільненні своєї Вітчизни від польського на той час тяжкого підданства, узгоджуючись, сподівався на не меншу допомогу у розірванні з силами польськими. Та невідомі долі Божі! Такі

відчайдушні наміри Івана Мазепи через мінливу військову фортуна не здійснилися, а сам він помер у Бендерах.

Однак осиротіле після смерті свого попереднього Регіментаря Військо Запорізьке, не втрачаючи надії на бажану свободу і твердо покладаючись на Божу поміч, на протекцію Найяснішого Його Милості короля Шведського та на праведність своєї справи, котра звикла завжди тріумфувати, на підтримку її та покращення військових порядків, постановило на більшій нараді Генеральної Старшини, узгоджуючи свої дії з волею Найяснішого протектора Його Королівської Величності Шведської, вибрати собі нового гетьмана. Для такого обрання призначили термін і зібралися на відповідне такому акту елекційне місце під Бендерами на загальну раду з провідником своїм паном Костянтином Гордієнком, отаманом кошовим. Тоді всі спільно з Генеральною Старшиною та з послами Війська Запорізького Низового, що біля Дніпра залишалося, порадившись, за давніми звичаями й за правом військовим вільними голосами однастайно обрали собі гетьманом Його Милість пана Пилипа Орлика, гідного честі гетьманської і здатного з Божою поміччю і допомогою Найяснішої Королівської Величності Шведської, завдяки своєму розуму і умінню уряд гетьманський у такий тяжкий час утримувати та за інтереси Вітчизни Малоросійської дбати. І оскільки колишні гетьмани Війська Запорізького, залишаючись під самодержцями московськими, зважилися привласнити собі понад міру владу самодержавну, чим завдали значної шкоди давнім порядкам, правам та вольностям військовим, наклавши тягар на весь народ, тому присутня Генеральна Старшина і отаман кошовий з Військом Запорізьким, щоб запобігати такому безправ'ю, у найбільш сприятливий для того час, коли Військо Запорізьке під протекцію Найяснішої Королівської Величності Шведської прийшло і міцно її тримається, тільки для впорядкування та відновлення своїх прав і вольностей військових, домовились з Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом - новообраним гетьманом і постановили, аби не тільки його вельможність за щасливого свого гетьманського володарювання всіх досягнутих постанов і договорів непорушно дотримувалася, але щоб і за інших, майбутніх гетьманів Війська Запорізького вони були збережені і дотримувалися так, як тепер складені.

I

Оскільки серед трьох добродесот богословських віра є

найпершою, то і перший пункт про віру святу православну східного сповідання належить розпочати, про віру, якою народ звиязний козацький, ще за володарювання каганів козарських, від столиці Апостольської Константинопольської, просвічений був, так і нині, непорушно в ній перебуваючи, жодним іновір'ям ніколи не спокушався. Не є таємницею, що славної пам'яті гетьман Богдан Хмельницький з Військом Запорізьким повстав і розпочав праведну війну проти Речі Посполитої Польської за права та вольності військові, але насамперед за віру святу православну, яка різними тягарями влади польської силувана була до унії з костелом римським. А після викорінення іновір'я з Вітчизни нашої з Військом Запорізьким і народом малоросійським добровільно піддався і перейшов під захист Московської держави з єдиною метою - тільки заради єдиновір'я православного. І новообраний гетьман, коли Господь-Бог могутній у битвах допоможе щасливою зброєю королю Його Милості Шведському звільнити Вітчизну нашу - Малу Росію від ярма московського, повинен буде насамперед піклуватися, щоб жодне інше іновір'я у Вітчизні нашій не було впроваджено. Якщо таке таємно або явно з'явиться, тоді владою своєю мусить його викорінювати, а проповідництво й поширення його не допускати. Проживати іновірцям в Україні, а особливо зловір'ю юдейському, не дозволяти, а докладати всіх зусиль, щоб одна віра православна східного сповідання, під послушенством святішого Апостольського трону Константинопольського, навіки стверджена була, і з помноженням хвали Богові, святих церков та квітненням у науці серед звільнених синів малоросійських поширювалась і немов біла лілія в тернії між сусідніми іновірними державами процвітала. А для ще більшої ваги первісного в Малій Росії престолу митрополитського Київського та для зручнішого управління справами духовними ясновельможний гетьман після звільнення Вітчизни від іга московського має здобути у столиці Апостольській Константинопольській священно-начальницьку первісну владу, щоб через неї відновились реляції та послух синівський до згадуваного Апостольського Константинопольського трону, від якого проповіддю євангельської віри вселенської святої та влада удостоїлася зміцнення.

II

Оскільки будь-яка держава стверджується непорушною цілісністю кордонів, то й щоб кордони Малої Росії, Вітчизни нашої,

утверджені пактами від Речі Посполитої Польської, найяснішої Порти і від держави Московської, особливо ті кордони, які по річку Случ за гетьманства славної пам'яті Богдана Хмельницького від тієї ж Речі Посполитої Польської до земель Гетьманських і Військових на віки віддані і пактами обумовлені, ніколи не були порушені, ясновельможний гетьман при домовленостях з Найяснішим королем Його Милості Шведським має піклуватись і, скільки Бог дасть сили та розуму, боронити, коли буде треба. Особливо ж має скаржитися про те до найяснішого маєстату Його Королівської Величності Шведської як оборонця і протектора нашого, щоб Його Величність не дозволяв нікому не тільки прав і вольностей, а й кордонів військових порушувати і привласнювати. Крім цього Ясновельможний гетьман по закінченні, дай Боже, щасливому, війни повинен буде просити у Королівської Величності Шведської такого трактату, щоб Його Величність та його спадкоємці найясніші королі шведські титулувалися вічними протекторами України, і справи їхні залишалися спрямованими на зміцнення могутності Вітчизни нашої та збереження її цілісності у наданих правах і кордонах.

Також Ясновельможний гетьман повинен буде просити у найяснішого королівського маєстату, аби у договорах Його Величності з державою Московською було викладено, щоб полонених наших, які нині в державі Московській знаходяться, по закінченні війни нам вільних повернули, а всі завдані Україні за теперішньої війни збитки Москвою були сплачені і справедливо відшкодовані. А особливо повинен просити у Найяснішої Королівської Величності, щоб усіх полонених наших, які в державі Його Величності залишилися, було звільнено і нам повернено.

III

Оскільки нам завжди необхідна сусідська дружба з Кримською державою, до чієї допомоги Військо Запорізьке для оборони своєї не раз вдавалося, то, на скільки на цей час це можливо буде, Ясновельможний гетьман через послів своїх до Найяснішої Його Милості Хана Кримського має дбати про відновлення давнього з Кримською державою братерства та єднання військового і підтвердження вічної приязні, дивлячись на яку сусідні держави не відважилися б прагнути поневолити Україну чи коли-небудь чинити над нею гвалт. Після закінчення війни, коли Бог допоможе, при бажаному й очікуваному нами мирі, новообраний гетьман, осівши у своїй резиденції, має неухильно пильнувати, зобов'язавши до цього і

уряд свій, аби ні в чому з державою Кримською дружба і побратимство не порушилися через наших свавільних та легковажних людей, які звикли не тільки сусідську згоду та приязнь, а й союзи мирні руйнувати.

IV

Військо Запорізьке Низове, здобувши собі славу безсмертну багатьма лицарськими подвигами на морі та суходолі, не меншими дарами винагороджено було для спільного свого проживання та промислу. Та держава Московська, шукаючи різні способи для утисків та знищення Війська Запорізького Низового, побудувала на власних землях та угіддях Війська то міста самарські, то фортеці по Дніпру, прагнучи чинити перешкоди Війську Запорізькому Низовому у рибних та звіриних промислах, завдавши тим самим нестерпної образи, праволомства та пригноблення. А наостанок гніздо військовоє - Січ Запорізьку військовим наступом розорила. Тому по закінченні, дай Боже, щасливому, війни (якщо тепер згадане Військо Запорізьке тих земель своїх та Дніпра від насильства московського не очистить і не звільнить) Ясновельможний гетьман при переговорах Найяснішого короля Його Милості Шведського з державою Московською повинен буде про мир дбати, щоб Дніпро від міст та фортець московських, а також і землі від володіння московського були звільнені і до первинної території Війська Запорізького повернуті. І там у майбутньому нікому ані фортець будувати, ані міст закладати, ані слободи осаджувати, ані яким-небудь іншим способом військових угідь спустошувати Ясновельможний гетьман не має дозволяти і зобов'язаний буде надавати Війську Запорізькому Низовому всіляку допомогу у їх обороні.

V

Місто Терехтемирів, яке здавна належало Війську Запорізькому Низовому і називалося його шпиталем, після звільнення, дай Боже, Вітчизни від московського підданства Ясновельможний гетьман має повернути Війську Запорізькому Низовому з усіма угіддями та з перевозом через Дніпро, що там залишається. У цьому місті для старих, зубожілих та ранами скалічених козаків за військовий кошт має бути збудований шпиталь, відтоді вони матимуть харчі та одяг.

Також увесь Дніпро – згори від Переволочної донизу, Переволочанський перевіз, саме місто Переволочну, з містом

Керебердою і річкою Ворсклою з млинами, що знаходяться на території полку Полтавського, і фортецю Кодацьку з усіма маєтностями повинен буде Ясновельможний гетьман, а після нього його наступники з гетьманського уряду згідно з давніми правами та привілеями при Війську Запорізькому оберігати і нікому з духовної або світської влади не дозволяти загат на Дніпрі вниз від Переволочної будувати, риболовити. Особливо поля, ріки, річки і всі угіддя аж до самого Очакова навіки мають належати нікому іншому, тільки Війську Запорізькому Низовому.

VI

У самодержавних державах зберігається такий хвалений і суспільно корисний лад, за якого завжди, і під час війни, і в мирний час, приватно та публічно проводяться ради щодо загального добра Вітчизни, на яких самі самодержці, присутні на них, не забороняють свої рішення міністрам та радникам піддавати обговоренню та ухваленню. То чому ж серед вільного народу такий добрий лад не може бути збережений? У Війську Запорізькому при гетьманах відповідно до давніх прав та вольностей він неодмінно зберігався, але деякі гетьмани Війська Запорізького, привласнивши собі несправедливо та протиправно владу самодержавну, самовладно узаконили таке право - як хочу, так і велю. Через таке самодержавство, неприпитанне гетьманському уряду, у Вітчизні та у Війську Запорізькому значно зросли порушення прав та вольностей, розорення, народний тягар, насильні та підкупні урядами військовими розпорядження, а відтак зростала зневага до генеральної старшини, полковників та значного товариства. Тому ми, Генеральна Старшина, кошовий отаман та все Військо Запорізьке, домовились і постановили з Ясновельможним гетьманом при елекції його вельможності таке право, яке має бути вічно у Війську Запорізькому збережено: у Вітчизні нашій першість серед радників належить Генеральній Старшині - як через респект до їх урядів головних, так і постійній при гетьманах резиденції; після них ідуть городові полковники, які будуть пошановані за громадських радників. Крім того, до загальної ради треба вибрати по одній визначній, розсудливій та заслуженій особі від кожного полку. Генеральні радники обираються за згодою гетьмана. З усіма цими генеральними особами, полковниками та генеральними радниками теперішній Ясновельможний гетьман та його наступники повинні будуть радитися про цілісність Вітчизни, її добробут та про всі

справи публічні і нічого без їхньої волі своєю владою не розпочинати, не встановлювати і рішень не приймати.

Для цього тепер, при елекції гетьмана, одностайною ухвалою призначаються три генеральні ради щорічно, які мають відбуватися в гетьманській резиденції: перша - на Різдво Христове, друга - на Воскресіння Христове, третя - на Покрову Пресвятої Богородиці. На них не тільки пани полковники зі старшиною своєю та сотниками, не тільки з усіх полків генеральні радники, а й послы від Війська Запорізького Низового для вислуховування та обговорення, після отримання від гетьмана доручення, мають перебувати, дотримуючись призначеного терміну. Якщо від Ясновельможного гетьмана до загальної ради надійде яка-небудь пропозиція, то всі добропорядно, без своєї чи чужої користі, без душолюбних заздросців та ворогування зобов'язані будуть радити так, щоб ці поради не призвели до шкоди для честі гетьманської, загальних тягарів Вітчизни, розорення та, не дай Боже, згуби.

Якщо ж виникнуть якісь громадські справи, що потребують швидкого управління та виправлення, тоді Ясновельможний гетьман буде повновладний у тому, щоб з радою Генеральної Старшини такі справи вирішувати відповідно до своїх гетьманських повноважень.

Також якщо до Ясновельможного гетьмана будуть надіслані листи від закордонних держав, то Його Вельможність має оголосити про них Генеральній Старшині і відповіді, які відписуватимуться, висвітлити, не приховуючи від них жодної кореспонденції, передусім закордонної та такої, що може шкодити цілісності Вітчизни та добру громадському. А щоб на таємних та публічних радах між Ясновельможним гетьманом і Генеральною Старшиною, полковниками та генеральними радниками була дієва, обопільна довіра, кожен з них повинен буде скласти формальну присягу шляхом публічно здійсненої клятви на вірність Вітчизні, на відданість своєму регіментареві, на дотримання своїх повноважень відповідно до посади, яку вони коли-небудь обійматимуть.

Якщо у діях Ясновельможного гетьмана буде помічено щось несумісне з правами та вольностями, шкідливе та некорисне для Вітчизни, тоді Генеральна Старшина, полковники і генеральні радники будуть уповноважені вільними голосами чи приватно або, якщо виникне така необхідність, й публічно на раді висловити Його Вельможності докір щодо порушення прав та вольностей без осудження та найменшої образи високої регіментарської честі. На ті

докори Ясновельможний гетьман не має ображатися та мститися, а навпаки, намагатися виправити недоладності.

Особливо ж генеральні радники, кожен у своєму полку, в якому буде обраний, владні будуть разом з городовим полковником стежити за порядком, а інші мають загальною радою управляти, заступаючись за кривди людські. Як Генеральна Старшина, полковники та генеральні радники мають поважати Ясновельможного гетьмана, виявляти йому належні почесті та вірний послух, так і Ясновельможний гетьман має взаємно шанувати їх за товариство, а не за слуг та робочих помічників і не змушувати навмисно для приниження їхньої гідності вистоювати перед собою, крім випадків, коли в тому буде потреба.

VII

Якщо б хтось із генеральних осіб, полковників, генеральних радників, значного товариства чи інших військових урядників, особливо з черні, образив гетьманську честь чи в чомусь іншому провинився, то Ясновельможний гетьман не має права сам покарати їх, а повинен буде подати до генерального військового суду кримінальну чи некримінальну справу. І яким би лицемірним чи облудним не здавався вирок, кожен, хто винен, повинен прийняти його.

VIII

Доповідати Ясновельможному гетьману про всі державні, військові справи повинні генеральні особи, які відповідно до служби постійно перебувають при гетьманові, а не слуги хатні, які жодними військовими справами не повинні цікавитися і не втручатися в державні інтереси.

IX

Оскільки раніше у Війську Запорізькому завжди були генеральні підскарбії, які військовим скарбом, млинами, прибутками до військової скарбниці завідували та з відома гетьмана ними розпоряджалися, то й тепер загальним договором встановлюється та неодмінно узаконюється такий порядок, щоб після звільнення, дасть Бог, Вітчизни нашої від ярма московського, за згодою гетьмана та загальним рішенням був обраний генеральний підскарбій - людина значна, заслужена, маєтна та добросовісна, яка б наглядала за військовим скарбом, млинами та завідувала усілякими прибутками державними і з гетьманського відома направляла їх на потреби громадські та військові, а не на приватні.

Сам же Ясновельможний гетьман не повинен мати жодного відношення до військового скарбу і не витратити ці кошти на власні потреби, а має задовольнятися прибутками й доходами, передбаченими для гетьманської особи і булави. Це - індукти, збори з полку Гадяцького, сотні Шептаківської, маєтків Почепівських й Оболонських та інших, які здавна ухвалені та затверджені на уряд гетьманський. Більше ж державних маєтностей та угідь Ясновельможний гетьман не має права ані самовільно собі привласнювати, ані роздавати іншим людям, менш заслуженим у Війську Запорізькому, а особливо ченцям, попам, бездітним вдовам, дрібним громадським і військовим урядникам, слугам своїм та приватним персонам для якихось потреб.

Не тільки при гетьмані генеральний підскарбій, який пильнуватиме за військовим скарбом, має обиратися і залишатися там, де буде гетьманська резиденція, а й у кожному полку має бути два підскарбія. Це так само люди значні та багаті, які обиратимуться загальною ухвалою полковника, старшини військової та громади. Вони мають бути обізнані про полкові і міські прибутки та громадські податки, наглядатимуть за ними, матимуть у своєму розпорядженні та кожного року звітуватимуть. Полкові підскарбії, підлеглі безпосередньо генеральному підскарбію, повинні будуть у своїх полках про прибутки, що належать до скарбу військового, знати, збирати та у руки генеральному підскарбію здавати. Пани полковники також не повинні цікавитися скарбницями полковими, а задовольнятися своїми прибутками та маєтностями відповідно до їх посад.

Х

Ясновельможний гетьман за своєю посадою має дбати про лад у Вітчизні Запорізькій, а особливо повинен пильнувати, щоб людям військовим і посполитим не чинилися збиткові тягарі, податки, пригнічення та здириства, через які вони залишають своє житло і йдуть шукати прихистку у закордонні держави. Для цього треба, щоб панове полковники, сотники, отамани з усіма військовими та посполитими урядниками не наважувалися виконувати панщин та відробітки на своїх приватних господарствах силами козаків та посполитих, особливо тих, які ані до урядів їх, ані їм безпосередньо не належать: не примушувати до косіння сіна, збирання з полів урожаю та гатіння гребель, не віднімати та силою не змушувати продавати землю, не відбирати за будь-яку провину рухоме та

нерухоме майно, не змушувати ремісників безоплатно виконувати свої домашні справи і козаків до розсилки приватної не залучати. Усе це Ясновельможний гетьман має владою своєю забороняти і сам того, як добрий приклад іншим, остерігатись і не чинити.

Найбільше ж на людей бідних чинять утиски і здирства та пригнічують їх тягарями владолюбні хабарники, які не за заслуги свої, а через ненаситну пожадливість прагнуть потрапити в уряди військові і посполиті для свого збагачення. Вони спокушають серце гетьманське, і завдяки корупції, без повного обрання та всупереч справедливості і закону, чи в уряди полковничі проникають, чи обіймають інші посади. Тому остаточно постановляється, щоб Ясновельможний гетьман жодними, хоч би й найбільшими, подарунками та респектами не спокушався, нікому за хабарі в урядах ні полковничих, ні інших військових чи посполитих посад не давав і насильно в уряд нікого не призначав. Завжди як військові, так і посполиті урядники, особливо полковницькі, мають обиратися вільними голосами, а по обранні – владою гетьманською затверджуватись. Однак елекції таких урядників повинні проводитися не без волі гетьманської. Такого ж закону і полковники повинні будуть дотримуватися та не допускати без вільного обрання цілої сотні сотників та інших посадовців за якісь респекти. А через власні образи не повинні також з урядів звільняти.

XI

Вдови-козачки й осиротілі діти козацькі, двори козацькі й жінки в час відсутності козаків, які перебувають в походах або на якійсь іншій військовій службі, щоб до всяких громадських повинностей не притягалися і сплатою податків не обтяжувалися - так погоджено і ухвалено.

XII

Чималий тягар на міста українські лягає і через те, що багато сіл, які раніше їм належали і надавали допомогу у виконанні громадських робіт, до різних державців духовних та світських у приватне володіння повідходили. Жителі посполиті міст у малолюдстві залишилися, то мають тепер ті ж самі повинності виконувати, що раніше за допомогою відібраних сіл виконувались. Тому, як заспокоїться наша Вітчизна від смуту воєнної і після звільнення її, дай Боже, від підданства московського, спеціально обраними комісарами має бути проведена генеральна ревізія всіх маєностей, що знаходяться у володінні можновладців, а результати

її подані до Генеральної Ради, що при гетьманові. На ній і буде вирішено, хто має право, а хто не має права військовими угоддями та маєтностями користуватися та які повинності і послушення підданські можновладцями мають виконуватися.

Ще на людей бідних лягає додатковий тягар через те, що багато козаків оберігають людей зі статками від належних їм повинностей, приймаючи їх до себе у підсусідки, а купці маєтні, захищаючись то гетьманськими універсалами, то протекцією полковничою і сотничою, ухиляються від виконання спільних повинностей громадських і не хочуть допомагати в цьому людям бідним. Через те ясновельможний гетьман універсалами своїми повинен змусити як козаків, так і купців не занегаювати громадські повинності і заборонити їхній захист.

XIII

Стольне місто Київ та інші українські міста з магістратами своїми і з усіма правами та привілеями, законно їм наданими, повинні бути непорушно збережені. Це ухвалюється спеціальним актом і доручається підтвердити у подальшому гетьманською владою.

XIV

Найбільшим тягарем для простих людей в Україні було утримування проїжджих та надання їм підвод, для козаків - їх супроводження. Це доводило деяких людей просто до зубожіння. Тож тепер надання підвод та супроводження проїжджих мають бути повністю відмінені і ніхто з проїжджих не має права ніде вимагати жодної підводи, харчів, напоїв, хіба що хтось у справах громадських з поїздкою буде, наприклад за подорожньою від Ясновельможного пана гетьмана, але й у такому випадку не давати жодних дарів, а лише підводи, скільки в подорожній буде написано. Особливо ж щоб ні військові чи їхні слуги, ні слуги Ясновельможного гетьмана, переїжджаючи у приватних, а не у військових справах, не вимагали підвод, харчів, напоїв, поклонів та супроводження, бо через це міста розорюються, а бідний народ знищується. Будь-яка особа у приватній справі, а не військовій, без регіментарської подорожньої переїжджаючи, повинна усюди в містах і селах обходитися своїм коштом, а підвод та супроводжуваних не вимагати і силою ніколи не брати.

XV

Оскільки орендна плата для щорічної платні компанійцям та

сердюкам, а також для інших військових видатків вважається громадським тягарем всіма обивателями малоросійськими військовими та простолюдинами, то й утримання постоїв сердюків та компанійців є обтяжливим для суспільства. А тому як орендні плати, так і згадані постої повинні бути зовсім відмінені.

На Генеральній Раді має бути вирішено і постановлено, як відновити, бідний для задоволення усіляких публічних та військових витрат, військовий скарб і скільки по закінченні війни Ясновельможний гетьман має тримати на військовій службі платних компанійців та піхотинців.

XVI

Часто люди бідні скаржаться на численні здирства з боку збирачів державних податків та податкових чиновників, а також ярмаркових об'їждчиків. Бідній людині взагалі неможливо на ярмарку продати будь-яку річ для полегшення своєї бідності та купити щось для власних потреб без ярмаркової плати. А не дай Боже, хоч чимось завинити, то будеш обідраним ярмарковими об'їждчиками з ніг до голови.

Тому нехай збирачі податків та податкові чиновники збирають до державної скарбниці тільки те мито і тільки з тих товарів, які будуть виражені у майнових угодах, нічого зайвого від купців не вимагаючи і людям бідним здирства не чинячи. Так само й об'їждчики ярмаркові повинні збирати мито з тих, кому належить його платити, а не з убогих людей, які прибули на ярмарок, щоб щось продати або купити для власних потреб. Справ жодних, не тільки кримінальних, а й поточних не відкривати і звичного здирства людям та містам не чинити. А сприяти цьому буде Ясновельможний гетьман своєю мудрою турботою та владою, котрому належить усі негаразди Вітчизни нашої виправляти, а права та вольності військові непорушно зберігати і охороняти.

Ці договори і постанови підлягають дійсному виконанню, що Його Вельможність зволив підтвердити не тільки підписом власноручним, а й формальною присягою та притисканням печатки державної.

РОЛЬ І МІСЦЕ “КОНСТИТУЦІЇ” П.ОРЛИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ: ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

У статті автор торкається головних аспектів творення та змісту «Конституції» Пилипа Орлика. Увага акцентується на стрижневих ідеях цього документу.

Ключові слова: “Конституція” Пилипа Орлика, Військо Запорозьке, козацька Україна.

Минулого року прогресивна громадськість України вперше урочисто відзначила славний ювілей – 300-річчя “Конституції” Пилипа Орлика, яка посідає особливо помітне місце серед пам’яток духовної спадщини української нації. Показово, що до проголошення України незалежною державою (1991 р.) її текст обходився мовчанкою у радянській історіографії і не вивчався ні в університетах й інститутах, ні в школах. А відтак покоління українців, змінюючи одне одного, й гадки не мали про її існування. І ця політика державних структур комуністичного тоталітаризму, в основі якої лежала підмальована фарбами радянського інтернаціоналізму російська імперіалістична ідея, не була випадковістю. Вбачаючи ворога №1 в українському визвольному русі, він надзвичайно жорстоко, послідовно й цілеспрямовано проводив курс на тотальне знищення українського самостійницького духу, всього того, що могло сприяти відродженню в історичній пам’яті українців національної гідності, усвідомленості своєї етнічної, культурної й ментальної відмінності від росіян, а на цій основі – появі державно-політичного сепаратизму (виходу з СРСР).

Постає запитання: що таїла в собі такого “Конституція”, розроблена у першій декаді XVIII ст., чого відверто побоювалася спочатку з петровських часів, російське самодержавство, а пізніше в XX ст., його спадкоємець – комуністична “совдепія”? Аби відповісти на нього й глибше збагнути значимість цієї пам’ятки в контексті історичного поступу українського етносу, вважаю за доцільне торкнутися (пунктирно) головніших аспектів її творення та змісту. Насамперед відзначу, що процеси державотворення

середини й другої половини XVIII ст. на порядок денний ставили питання врегулювання системи взаємовідносин між владними структурами, гетьманом, старшинами і козацькою спільнотою, визначення прерогатив влади гетьмана, старшинської й військової рад тощо. Проте у постійних воєнних діях та міжусобицях кінця 40-х–70-х рр. XVII ст. вони не розв'язувалися. Правда, влітку 1648 р. Богдан Великий домігся прийняття “Статей про устрій Війська Запорозького”, функціональна спрямованість яких явно виходила за межі суто військового статуту, охоплюючи інші сфери діяльності владних інституцій¹. Припускаю, що власне вони виконували чинність протоконституційного акту, який разом з укладеними з Московією договорами регулювали (особливо у Лівобережній гетьманщині) функціонування політичної системи козацької України. У наступні десятиріччя І.Самойлович та І.Мазепа, зміцнивши свою владу, не поспішали вносити змін до витвореної моделі устрою державно-політичного життя.

Ситуація істотно змінилася для старшин (переважно налаштованих патріотично), які опинилися після Полтавської катастрофи в еміграції, але не полишали надій за допомогою Швеції й Порту домогтися визволення козацької України. Надзвичайно напружені відносини, що склалися у них з умираючим І.Мазепою, котрий всі вивезені кошти державного скарбу вважав особистою власністю², спонукали найобдарованіших і найосвіченіших з-поміж них після його смерті зайнятися розробкою документу, положення якого б визначали політичний устрій майбутньої Гетьманщини, прерогативи основних інституцій влади та врахували інтереси усіх станів її суспільства. Визначальну роль у творенні “Конституції” відіграв генеральний писар Пилип Орлик (1672-1742 рр.) – яскраво обдарована інтелектом й політичними здібностями особа, котра отримала блискучу освіту (закінчив Віленську єзуїтську колегію та Києво-Могилянську академію). Ймовірно за його пропозицією вона готувалася за зразком “раста

---

¹ Державний архів у Кракові. – Ф.465. – Спр. №41. – Арк. 63-64.

² Винар Л. Андрій Войнаровський. Историчний нарис // Його же. Козацька Україна. Вибрані праці. – К., 2003. – С. 390-405; Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – Нью-Йорк, 2001. – Друге доповнене видання. – С. 326-328; Його ж. Бендерська конституція 1710 року // Його ж. Гетьман Іван Мазепа... – С. 361-363; Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. – К., 1994. – С. 51-56.

conventa” – угод, які в Речі Посполитій шляхта укладала з обраними королями, які сходили на трон, й стала яскравим відображенням соціальних, політичних і моральних цінностей тогочасної політичної еліти. Так, уперше в історії козацької України обраний 15 квітня 1710 р. гетьманом П.Орлик уклав, як володар булави, “договір і постанову “(Pacta et Constitutiones Legum Liberatatumque Exersitus Zaporoziensis ...)” (“Уклад прав і вольностей Війська Запорозького та угоди ...)” зі своїми виборцями угоду, що передбачала правове поле сфери його прерогатив та діяльності³.

Не зупиняючись на характеристичі статей цього своєрідного “політичного маніфесту епохи бароко”⁴, це зроблять доповідачі конференції, акцентують увагу на стрижневих ідеях. Вони наступні:

- український (козацький) народ є окремішнім від російського і саме йому належить спадщина державно-політичного життя давньої Русі;
- Українська держава в кордонах свого існування за часів Богдана Хмельницького (на Правобережжі по р. Случ) має бути незалежною (під номінальною протекцією шведського короля);
- передбачена форма державного правління – республіка парламентарного типу;
- унітарність державного устрою козацької України;
- підпорядкування Української православної церкви Константинопольському патріарху;
- обстоювання соціально-економічних інтересів селян, міщан, запорожців і городових козаків, тобто усіх прошарків тогочасного суспільства;
- проголошувалася боротьба з корупцією і зловживанням посадових осіб.

Даний документ спрямовувався на державно-політичне, соціально-економічне й духовне облаштування життя українського соціуму, а відтак має усі підстави вважатися першою українською Конституцією. Вона закріплювала незалежність Української держави й республіканську форму правління. Вперше в історії Європи проголосила принципи обстоювання інтересів усіх

---

³ Оглоблин О. Бендерська конституція... – С. 363-365; Субтельний О. Назв.пр. – С. 61; Трофимчук О. Творчість Пилипа Орлика: пошук міфа мазепинської України // Mazepa e il suo tempo: Storia, cultura, sociea / a cura di edited by Giovanna Siedina. – Alessandria, 2004. – С. 512-513.

⁴ Трофимчук О. Назв.пр. – С. 512.

прошарків суспільства, а не привілейованих станів, а також боротьби з корупцією. Саме тому є однією з найвидатніших пам'яток української політичної думки ранньомодерної і модерної історії України і саме тому ідеологи російського самодержавства й комуністичного тоталітаризму намагалися вичавити її з історичної пам'яті українського народу. Саме патологічна боязнь утвердження у політичній свідомості останнього ідеї незалежного від Росії державного розвитку штовхає нині Д.Табачника й інших adeptів російського імперіалізму у формі доктрини “русского мира” займатися фальшуванням національної історії. За таких обставин практика проведення конференцій на тематику, що сприяють відновленню історичної пам'яті, заслуговує схвалення і всілякої підтримки.

In the article an author touches more main aspects of creation and maintenance of «Constitution» of Philip Orlika. Attention is accented on the cored ideas of it a document.

Keywords: “Constitution” of Philip Orlika, Army of Zaporoz'ke, cossack Ukraine.

Володимир Адамовський
к.і.н., доцент

**ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА
ДОГОВОРУ ГЕТЬМАНА ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО
ПИЛИПА ОРЛИКА ЗІ СТАРШИНОЮ ТА КОЗАЦТВОМ
ВІЙСЬКА**

У статті надається історико-правова характеристика Конституції 1710 р. – першої Європейської конституції в сучасному розумінні.

Ключові слова: конституція, основний закон, Військо Запорозьке, народ.

Витоки українського конституційного процесу мають давні історичні традиції. Ще за часів Київської Русі на віче укладалися договори між князем і народом, князем і його дружиною, що відображено в різних редакціях "Руської Правди".

У новий час особливу роль у формуванні конституційних ідей в Україні відіграла Конституція Пилипа Орлика 1710 р., яка, хоч і не розглядала Україну як цілком самостійну державу, водночас установлювала низку демократичних, для тієї доби, державних інститутів.

Як відомо, конституцію США схвалили й прийняли 1787 р., Франції та Польщі – 1791 р., у Російській імперії спроби створити конституцію були тільки в першій чверті XIX ст., але закінчилися трагічним повстанням декабристів у 1825 р.

Конституція Пилипа Орлика – договір гетьмана Війська Запорозького Пилипа Орлика зі старшиною та козацтвом Війська (від усієї старшини та козацтва конституцію Орлика підписав кошовий отаман Кость Гордієнко), який визначав права і обов'язки усіх членів Війська. Він укладений 1710 року та затверджений шведським королем Карлом XII. Написаний латиною і староукраїнською. Пам'ятка української політико-філософської та правової думки. За оцінкою українських істориків є однією з перших європейських конституцій нового часу¹.

Повна назва документа – «Договір та Встановлення прав і вольностей Війська Запорозького та всього вільного народу Малоросійського між Ясновельможним гетьманом Пилипом

---

¹ Довідник з історії України. – К., 2001. – С.344.

Орликом та між Генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, що за давнім звичаєм і за військовими правилами схвалені обома сторонами вільним голосуванням і скріплені найяснішим гетьманом урочистою присягою». Сучасна поширена назва походить від скороченої латинської назви – *Pacta et Constitutiones legum libertatumque exercitus zaporoviensis* (Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького).

Конституцію України одразу після її прийняття визнали уряди Швеції та Туреччини. Вона й сьогодні вражає своєю актуальністю й високим правовим рівнем. Учені й політики нині небезпідставно вважають, що, втіливши ідеї її натхненника І. Мазепи, вона як державний акт республіканського спрямування на 80 років випередила ідеї Французької революції. Українська Конституція стала реальною моделлю вільної, незалежної держави, яка б засновувалася на природному праві її громадян на свободу і самовизначення.

Про процес складання конституції свідчать архіви Григора Орлика, в яких збереглися оригінальні тексти і записи його батька Пилипа: “Я один зложив найбільшу частину договору (Конституції. – В. А.) і зредагував цілий договір. Я зложив це за першим планом...” Хто брав участь у виробленні Конституції? “Поміж особами, – писав П. Орлик, – що обмірковували точки цього документа, були Войнаровський, Гордієнко, Ломиковський, Максимович, Іваненко, Карпенко, і ще деяких прізвищ не пригадую...”².

Отже, Конституція 1710 року була загальнополітичним актом волевиявлення Запорозького війська.

Конституція складається з преамбули (вступу) і 16-ти статей. У преамбулі подається коротка історія козацтва як виразника прагнень усього українського народу, піднесення і падіння козацтва після його “добровільного” переходу під проводом Б. Хмельницького під самодержавну руку Московської імперії. Політику гетьмана І. Мазепи, його союз із Карлом XII преамбула характеризує як логічну й послідовну, обумовлену потребою визволення Вітчизни.

Послідовні 16 статей Конституції передбачали: установа

---

² Магрицька І. Слово Просвіти / І. Магрицька – 2005. – 23-29 червня. – Ч.25 (298)

національного суверенітету; визначення кордонів Української держави; забезпечення демократичних прав людини; визнання трьох складових чинників правового суспільства, а саме – єдності і взаємодії трьох гілок влади:

- а) законодавчої (виборної) генеральної ради, що мала скликатися тричі на рік: перша – на Різдво Христове, друга – на Великдень і третя – на свято Покрови Пресвятої Богородиці;
- б) виконавчої (гетьман, обмежений законом у своїх діях, генеральна старшина й обрані представники від кожного полку);
- в) судової (підзвітної і контрольованої).

Такими в Конституції визначалися принципи побудови української держави. Кожна ж зі статей формулювала конституційні норми в усіх галузях державного та суспільного життя за головної умови – відторгнення майбутньої Української держави від Московської імперії.

Одним із ключових моментів Конституції стало визнання кордонів України та забезпечення їхньої цілісності. “Як кожна держава складається і затверджується непорушною цілісністю кордонів, – записано в ній, – так і Мала Росія, Вітчизна наша щоб у своїх кордонах, стверджених пактами від Речі Посполитої Польської і від Московської держави, які відійшли в гетьманську область, не були насильно змінені і порушені...”.

Гетьман як керівник держави зобов’язувався Конституцією чинити всіляку поміч Запорозькому Низовому війську. Цей документ визначав права усіх верств населення України: козацтва, селян, міщан, купецтва, усієї людності на території полків.

Державний скарб відокремлювався від гетьманського. На утримання гетьмана виділялися суворо визначені окремі землі та кошти. Полковники й сотники обиралися демократично – вільними голосами козаків чи сотні. Визначальною рисою Орликової Конституції, яка, власне, робить її однією з найдемократичніших серед усіх тогочасних державних актів, є пункти, котрі обмежували гетьманську владу на користь старшинської ради – своєрідного козацького парламенту, до якого мали увійти не лише генеральна старшина й полковники, а й представники Запорожжя та полків по одній заслуженій особі від кожного. Конституція підкреслювала, що в державі мала бути навечно утверджена єдина християнська віра і що Україна на обох берегах Дніпра стає вільною від іноземного панування.

Цілком зрозуміло, що форма цього документа не позбавлена деяких хиб і помилок, адже писався він у надзвичайно складний час в умовах важкого економічного стану пограбованої Вітчизни. Але ж це перша Українська Конституція!

Пилип Орлик як гетьман не мав достатньо можливостей для запровадження Конституції в життя повною мірою, проте вона не лишалася лише пам'яткою суспільно-політичної думки України, а протягом чотирьох років (від 1710 до 1714) була нормативним документом на всій Правобережній Україні.

Цей документ відігравав значну роль у діяльності Пилипа Орлика. Він став важливою правовою основою при укладанні міжнародних договорів про допомогу у війні з Петром I. Орлик добре розумів, що йому одному не втілити в життя план відродження Української козацької держави. Талановитий дипломат П. Орлик робив відчайдушні спроби умовити союзників в урядах Швеції, Німеччини, Польщі, Франції, Туреччини на спільну боротьбу з царем. Він активно листувався з монархами та іншими високопосадовцями, порушував українську проблематику на різних приватних та офіційних зустрічах. Ніхто, крім Пилипа Орлика, не зміг підняти тоді українське питання на рівень загальноєвропейської політики. Ось що писав міністр закордонних справ Франції Дезайер після зустрічі з Орликом: “Новий запорозький гетьман — людина з розумом і освітою. Він гарно тримається, зовсім молодий”, (а було тоді Орлику всього 38 років).

У своїх стосунках із закордонними державами, до яких звертався Орлик по допомогу в цій складній для України ситуації, він підкреслював: “Ми не можемо дивитися холоднокровно на нещастя, яким віддана наша нація на порушення її прав... Ми говоримо, що з допомогою Господа Бога козацька нація буде обновлена у своїх правах”. Ці слова і сьогодні вражають проникливістю і болем за український народ, за його історичну долю.

Щодо історії створення цього визначного документу та його практичного застосування існують неоднозначні погляди та висновки. Наприклад, видатний канадський вчений О. Субтельний писав наступне:

«У 1710 р. Пилипа Орлика (1710-1742), що при Мазепі був генеральним писарем, обирають гетьманом у вигнанні. Намагаючись завоювати собі підтримку, Орлик складає проект так

званої Бендерської конституції. Нею він зобов'язувався обмежити гетьманські прерогативи, зменшити соціальну експлуатацію, зберегти особливий статус запорожців і боротися за політичне й церковне відокремлення України від Росії у випадку, якщо він здобуде владу на Україні. За підтримки Карла XII Орлик вступає в союз із кримськими татарами та Оттоманською Портою й на початку 1711 р. розпочинає спільний похід запорожців і татар проти росіян на Україні. Після кількох вражаючих успіхів цей похід провалився. Протягом наступних років Орлик із невеликою групою прибічників їздить від однієї європейської столиці до іншої в пошуках підтримки своєї справи. Врешті-решт гетьмана на вигнанні інтернували в Оттоманській імперії. Проте він не припиняв бомбардувати французьких, польських, шведських і турецьких політичних діячів маніфестами про недолю України та разом із сином Григорієм планувати кроки, спрямовані на звільнення вітчизни від «московського ярма»³.

Українські вчені А. Г. Слюсаренко та М. В. Томенко навпаки без жодних вагань заявляють, що ««Пакти й Конституції» і є першою європейською конституцією в сучасному її розумінні, а Конституція Пилипа Орлика діяла на Правобережній Україні до 1714 р»⁴.

Н.Полонська-Василенко так характеризує цю подію: «Ця конституція, в якій гармонійно поєднано інтереси гетьманату, старшини як провідної верстви України, та Запоріжжя, як її військової сили, була в той же час маніфестом державної волі української нації перед цілим культурним світом. До цього можна додати, що поява її негайно після Полтавської катастрофи може в значній мірі пояснити, чому саме плани великого гетьмана зазнали поразки: вона свідчить, що він не мав під собою твердого ґрунту, не мав середовища, на яке міг спиратися, не мав і тієї сили, яка могла б примусити всі середовища схилитися перед нею. Гетьманування Пилипа Орлика пройшло поза Україною, але в боротьбі за її незалежність»⁵.

«При тім списано інтересні постанови, яке має бути правління гетьманське, хоч сі постанови не були здійснені, бо взяти Україну в свої руки сим людям не удалося ніколи, але вони цікаві,

---

³ Магрицька І. Слово Просвіти / І. Магрицька – 2005. – 23-29 червня. – Ч.25 (298)

⁴ Там само.

⁵ Там само.

як вираз поглядів і бажань сих людей, що зв'язали свою долю з визволенням України. В постановах сих багато нового, що могло б бути важним кроком наперед», – зауважує М. С. Грушевський⁶.

Отже, як ми бачимо, погляди більш авторитетних вчених схиляються до того, щоб вважати «Пакти і Конституції» лише талановитим твором людей, котрі попередили час на майже 70 років (а саме через стільки часу з'явилися перші конституції Європи та США). Але, приймаючи до уваги історичні обставини епохи Північної війни, було б занадто ризиковано розглядати цей документ як такий, що приніс би українському народові реальну користь.

Незважаючи на це, сучасна історична наука України намагається розглядати твір Пилипа Орлика як першу конституцію в світовій історії. Що ж мають на увазі вчені-історики, використовуючи цей термін, такий простий та звичний на перший погляд? Що виступає критерієм надання тому чи іншому документу статусу конституції?

Остання сторінка україномовного оригіналу Конституції Пилипа Орлика, що зберігається у РДАДА (м. Москва) з оригінальним підписом Пилипа Орлика та печаткою Війська Запорозького.

Україномовний оригінал Конституції було віднайдено у Російському державному архіві давніх актів співробітниками Центрального державного історичного архіву України, м. Київ у жовтні 2008 року. Віднайдений комплекс документів включає оригінальний текст Конституції, складений староукраїнською мовою, а також оригінальний підтверджувальний диплом Карла XII на обрання Пилипа Орлика гетьманом. Автентичність цих документів підтверджується власноручним підписом гетьмана Пилипа Орлика та печаткою Війська Запорозького на рожевому воску з червоною стрічкою, а також власноручним підписом шведського короля Карла XII на підтверджувальному дипломі і місцем, де раніше була королівська печатка, що, на жаль, не збереглася. Текст Конституції підготовлений до видання в часописі «Архіви України»⁷. Також його буде вміщено до повного

---

⁶Магрицька І. Слово Просвіти / І. Магрицька – 2005. – 23-29 червня. – Ч.25 (298).

⁷Вовк. О. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія / О.Вовк // Архіви України. – липень-вересень. – №3-4 (269) . – С.145-166.

академічного видання Конституції⁸.

У 2009 році київський історик О. Алфьоров виявив у Російському державному архіві давніх актів копію Конституції, яку було зроблено у першій чверті XIX ст. з метою публікації Д. М. Бантишом-Каменським. Копію цього архівного документа Алфьоров передав до Музею гетьманства у Києві⁹. У 2010 році Алфьоров випустив цю копію друком, при чому у передмові звернув увагу читачів на те, що у виданні представлено копію, але завдяки неуважності журналістів, що освітлювали подію, знахідку Алфьорова у пресі неодноразово було представлено, як віднайдення оригіналу Конституції¹⁰.

Латиномовна копія XVIII століття зберігається в Національному архіві Швеції (течка «Справи Козачини»). До архіву документ потрапив після розкопок на сільськогосподарських угіддях. Його знайшли у глиняному горщику, згорнутим у сувій. На думку шведських учених, документ переписав Пилип Орлик для вручення дипломатам європейських держав. Його готували для транспортування, але через певні обставини закопали¹¹.

9 квітня 2010 року в Бендерах було відкрито пам'ятник Конституції, встановлений на честь її 300-річчя¹². Пам'ятний знак споруджено у вигляді книги, на якій викарбовано інформацію про історію написання Конституції та її повну назву українською і латинською мовами.

The article highlights the historical and legal significance of the Orlyk's Constitution 1710-the first European constitution in the modern sense.

Keywords: constitution, basic law, Army of Zaporoz'ke, people.

---

⁸ Історія одного документа // День. – 2010. – 24 вересня. – №172-173.

⁹ В Росії знайдено безцінну історичну пам'ятку – Конституція Орлика // Свобода. – 2009. – 24 липня. – С.10.

¹⁰ Знайдену О.Алфьоровим Конституцію Пилипа Орлика видано книгою // О. Білозерська. Знаю як треба. – 2010. – 3 червня.

¹¹ У квітні 2010 р. Європа відзначає 300-ліття першої конституції на Континенті // Експрес. – Львів.

¹² Пам'ятний знак на честь 300-ліття Конституції Пилипа Орлика відкрито у Бендерах.

Олександр Бучковський
студент II курсу
історичного факультету

ПИЛИП ОРЛИК: ВИГНАНЕЦЬ, ГЕТЬМАН, ПАТРІОТ.

У статті висвітлено життєвий шлях гетьмана Пилипа Орлика. Особлива увага звертається на його зовнішню політику та спроби утворення антиросійської коаліції під час еміграції.

Ключові слова: гетьман, Пилип Орлик, Іван Мазепа, Карл XII, Мехмед-Паша, антиросійська коаліція.

Минуле знає багато постатей, які будучи не українського походження, стали вірними синами України та захисниками її інтересів. До таких особистостей слід віднести гетьмана Пилипа Орлика, одного з найближчих соратників Івана Мазепа та послідовника його політики, який розділив з ним долю еміграції та «прокляття» зі сторони царської влади. На жаль, одного з найбільш визначних діячів першої половини XVIII ст. та творця першої у світі конституції, яка випереджала американську та її аналогів у Польщі та Франції на вісімдесят років не було, несправедливо забули або висвітлювали як зрадника національних інтересів.

Орлики походили з давнього роду чеських баронів, коріння якого сягали ще XII ст. Релігійне протистояння, яке виникло ще за часів Яна Гуса і досягло апогею під час Тридцятилітньої війни, розділило Чехію на два ворогуючі табори. Винятком не став і рід Орликів. Католицька його гілка переселилася до Польщі ще у першій половині XV ст. і додала до свого прізвища додаток «Laziska», а протестантська була змушена покинути Чехію після поразки Антигабсбурської ліги під Білою горою 1620 р., і емігрувала до Прусії, асимілювавшись у німецькому аристократичному середовищі. Вона увійшла у історію як «von Orlick»¹.

Народився Пилип Орлик 11 жовтня (за старим стилем) 1672

---

¹ Крупницький, Б. Гетьман Пилип Орлик. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1991. – С. 9; Коляда, І. «... Я один зловив найбільшу частину договору...» (до 300 – річчя « Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zarogoviensis» гетьмана П.Орлика) / І. Коляда, О. Кириєнко // Історія в школі. – К.,2010. – №3. – С. 12.

року в с.Косуті Ошмянського повіту Віленського воєводства. Його батько Степан належав до так званих «польських Орликів» і був католиком за віровизнанням, а мати Ірина Малаховська походила з православного роду гербу «Гримара»². До речі, рід Пилипа Орлика був тісно пов'язаний з нашим краєм, адже його прадід по батьківській лінії Криштоф одружився на доньці подільського воєводи Пиляви з Бучача-Беаті³ (скоріше була допущена помилка, адже Пилява – назва гербу роду Потоцьких, а такого імені просто не існувало – прим. Автора)⁴. Найвірогідніше це була дочка Яна Творовського з Бучача († 1547)⁵.

Майбутній гетьман у ранньому віці втратив батька. Він загинув у битві з турками 1673 році неподалік Хотина. Тому весь тягар виховання сина ліг лише на материнські плечі. На думку Б.Крупницького, внаслідок цього П.Орлик був охрещений у православ'я⁶. Початкову освіту він здобував у місцевому уніатському монастирі св. Василіана, а продовжив навчання у віленському єзуїтському колегіумі⁷.

Через майнові проблеми він з матір'ю переїжджає в Україну. Тут вступає в Києво-Могилянську академію, яку закінчує у 1692 р.(за іншими даними це відбулося 1694 р.)⁸. Під час навчання юний Орлик проявив старанність у оволодінні науками, особливо у галузі теології та філософії. Також у нього пробуджується поетичний талант, що в майбутньому багато раз стане йому у пригоді. Саме в стінах колегії він знайомиться зі Стефаном Яворським, який став його наставником та покровителем, що ясна річ сприяло кар'єрі. Саме завдяки протекції С.Яворського Пилип Орлик отримав посаду писаря Київської митрополії. Згодом він вже виконував обов'язки канцеляриста Генеральної військової канцелярії. Перші роки на цій службі для хлопця виявилися надзвичайно важкими і не лише через його молодий вік (йому було на той час 21 рік), але також через

---

2 Чухліб, Т. Білоруське коріння гетьмана Пилипа Орлика // Дзеркало тижня. – К.,2006. – №41. – С. 21.

3 Коляда, І.Вказана праця. – С. 12.

4 Urzednicy Podolscy XIV - XVIII wieku. Spisy. W III tomach // Pod Red. A.Gasiorowskiego. - T. III. - S. 237.

5 Там само. – S. 145.

6 Крупницький, Б. Гетьман Пилип Орлик. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1991. – С. 9.

7 Чухліб, Т. Білоруське коріння ... – С. 21.

8 Коляда, І. Вказана праця. – С. 13.

неприйняття козаками. Але завдяки його особистим якостям працелюбності та гострого розуму йому вдалося здобувати повагу серед представників старшини. Значною мірою, зблизитися з козацькою елітою допоміг шлюб з донькою полтавського писаря Павла Герцика Анною, який відбувся 23 липня 1698 р. В 1699 р. його призначають старшим військовим канцеляристом і він з сім'єю переїжджає до гетьманської столиці – Батурина. Хоча він виконував значну частину обов'язків писаря, але офіційно отримав посаду лише у 1707 році. Саме тут наступного року у молодого подружжя народжується перша дитина – Анастасія⁹.

Через три роки сім'я Орликів поповнюється ще сином Григором (у майбутньому лейтенант-генерал французької армії та особистий радник Людовіка XV¹⁰). Хресним батьком погодився бути сам гетьман Іван Мазепа. Зближення Орлика з Мазепою мабуть почалося з 1695 р., коли він на честь гетьмана написав на латині анагірик «Alcides Rossiyski».

З часом Орлик здобуває все більше довіри у Мазепи. Наприклад, лише він знав про таємне листування гетьмана через княгиню Дольську з польським королем Станіславом Лещинським¹¹. За словами полтавського полковника Івана Іскри «більше усіх знає всі таємниці змови Мазепи писар Орлик, тому що через його руки проходить вся гетьманська переписка»¹². Але лише після того як Орлика присягнув гетьманові «и крест святыи в руках его поцеловал», його було повністю посвячено у плани Мазепи¹³. Після чого Орлику доручено написати інструкцію латиною для гетьманського посланця Бистрицького, який мав вирушити до шведського короля Карла XII, щоб просити про протекторат над українською державою. Після полтавської трагедії 1709 року Пилип Степанович розділив долю Івана Мазепи та ще близько 50 представників старшини, 500 козаків та понад чотирьох тисяч запорожців, емігрувавши до Бендерів, які на той час входили до Туреччини¹⁴.

---

9 Коляда, І. Вказана праця. – С. 14-15.

10 Кравцевіч-Рожнецкий, В. Григорий Орлик, сын Орлика // Зеркало недели. – № 43. – 09 ноября 2002.

11 Крупницький. – Вказана праця. – С. 12.

12 Коляда, І. Вказана праця. – С. 15.

13 Там само.

14 Крупницький, Б. Гетьман Пилип Орлик. – С. 14; Коляда, І. Вказана праця – С. 16.

Попри те, що Орлик був найближчим соратником гетьмана та найбільш підходящою кандидатурою на гетьманську булаву, Мазепа бачив своїм наступником не його, а власного племінника Андрія Войнаровського, якому заповів все своє майно. Після смерті Мазепа, яка наступила в ніч з 21 на 22 вересня 1709 року, Войнаровський несподівано заявив, що відмовляється від булави. Щоб не допустити боротьби у козацькому таборі за булаву втрутився шведський король, який підтримав кандидатуру Орлика. Не можна стверджувати, що з радістю сприйняв це останній. Адже у майбутнього гетьмана було надзвичайно скрутне становище, обумовлене втратою Вітчизни, відсутністю казни та залежністю від іноземних правителів. Як потім згадує він сам: «Я не просив собі гідності гетьмана, а прийняв її з наказу його величності і, не маючи публічних фондів для ведення справ, уклав у те власні гроші»¹⁵.

Пр'ятого квітня (за н. ст.) на козацькій раді у Бендерах новим гетьманом було проголошено Пилипа Орлика. Того самого дня укладено договір між гетьманом з козацтвом, який увійшов у історію як «Договір та постанови прав і вольностей Війська Запорозького та всього вільного народу Малоросійського між Ясновельможним гетьманом Пилипом Орликом та між Генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, що за давнім звичаєм і за військовими правилами схвалені обома сторонами вільним голосуванням і скріплені найяснішим гетьманом урочистою присягою» або «*Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis*». Текст договору був написаний двома мовами: церковнослов'янською та латиною, що давало змогу ознайомитися з угодою в Європі. На жаль, на сьогодні лише віднайдено церковнослов'янський оригінал. Знахідку зробив київський історик Олександр Алфьоров у 2009 році в Російському державному архіві давніх актів¹⁶.

Сам документ складається з преамбули та 16 статей¹⁷. Не

---

15 Круницький, Б. Гетьман Пилип Орлик. – С. 19.

16 Бушанский, В. Конституції Пилипа Орлика – 300 років // Віче. – К.:2010. – Квітень. – С. 7.

17 Договір та Встановлення прав і вольностей Війська Запорозького та всього вільного народу Малоросійського між Ясновельможним гетьманом Пилипом Орликом та між Генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, що за давнім звичаєм і за військовими правилами схвалені обома сторонами вільним голосуванням і скріплені найяснішим гетьманом урочистою присягою.

вдаючись до його аналізу, слід зазначити, що він ствердив курс на відновлення української державності та прошведську і протурецьку орієнтації. Було значно обмежено владу гетьмана, а його самого поставлено під контроль старшини. Бо «дехто з колишніх гетьманів, наслідуючи деспотичне московське правління, зухвало намагався привласнити собі, всупереч праву й рівності, необмежену владу»¹⁸. Саме тоді було закладено основу для диференціації влади на виконавчу, судову та законодавчу гілки дусі європейського конституціоналізму¹⁹. В угоді також вимагалось у шведського очільника визволення України і козацтва з московського ярма та прийняття Військо Запорозьке під свій протекторат на всі часи²⁰. На ці умови Карл XII офіційно пристав 10 травня, видавши «*Diploma assecuratorium pro Duce et Exercitu Zaporoviensi*»²¹. Через деякий час підтвердить «Пакти і Конституції» документом «*Confirmatio horum Pactorum a Rege Suecsae*»²². Важливо зазначити, що Бендерівська конституція була чинна на Правобережній Україні аж до 1714 р.²³

Продовжуючи свій курс на зближення з Кримом і Туреччиною, у грудні 1710 р. гетьман відсилає посольство до хана. Дипломатам було вручено «Головні пункти для переговорів про договір з ханом та Кримською державою», що склалися з 23 статей. На думку гетьмана, майбутній угода попри те, що носила двохсторонній характер, мала поширюватися і Османську імперію, яку репрезентував хан²⁴. На той час імперія була в вже в стані війни з Росією. Але договір, що був підписаний 23 січня неподалік броду Кайр на Дніпрі, відображав лише інтереси ханства і жодним чином не задовольняв прагнень козаків²⁵.

Узгодивши дії, Туреччина, Швеція та Запорозьке Війська

---

18 Пабхенко, С. Оточення гетьмана Мазепи. – Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – С. 21.

19 Чистилін, В. Контракт із Гетьманом // Паралері. – 26 квітня. – 9 травня 2007. – С. 14.

20 Договір та Встановлення ... – С. 11.

21 Крупницький, Б. Гетьман Пилип Орлик. – С. 19.

22 Чухліб, Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714. Вид. 2-ге, допрацьоване. – к.: Арсенал, 2005. – С. 401

23 Коляда І. Вказана праця – С. 18.

24 Кресін О. Політико-правові аспекти відносин урядів Івана Мазепи та Пилипа Орлика з Кримським Ханством// Історія. – С. 60

25 Там само. – С. 60-61.

готувалися до походу на Правобережжя. Пилип Орлик намагався внаслідок цієї військової акції відновити свою владу у Гетьманщині. Вирішено діяти в двох напрямках: кримський хан Девлет-Герей на чолі 50-тисячного війська у січні 1711 р мав вирушити на Слобожанщину²⁶, Пилип Орлик об'єднавшись біля Рашкова з польською армією під командуванням Потоцького та буджацько-білгородською ордою на чолі з Мегмет-Гіреєм, мав вступити на Правобережну Україну. Про підтримку Орлика серед козаків України, свідчить той факт, що на його сторону перейшли всі козацькі полки по правий бік від Дніпра за винятком Білоцерківського²⁷. Внаслідок чого військо Орлика збільшилось з 4 000 до 16000 чоловік²⁸.

25 березня 1711 року розпочалась облога Білої Церкви, яка була найміцнішою фортецею в регіоні. Вже на другий день війська зайняли місто. Але всі спроби взяти штурмом фортецю, яку обороняло 500 росіян під командуванням полковника Анненкова та місцеві козаки на чолі з полковником Танським, не увінчались успіхом. Побоюючись наступу основних московських військ, татари повернули назад, по дорозі вони палячи селища та беручи у ясир місцеве населення. Це було важким ударом по планах Орлика, адже вслід за татарами пішло рятувати своїх близьких місцеве козацтво. Не маючи достатньо сил для відкритого бою з московською армією, він також був змушений відступити до Бендер²⁹.

Петро I, що розраховував на підтримку Молдавського та Волоського господарів, з 44-тисячним військом рушив в напрямку турецького кордону. Назустріч йому вирушила майже 200-тисячна об'єднана турецько-татарська армія. Погіршив становище росіян перехід волоського господаря Бранкована на бік османів. Унаслідок битви, яка відбулася 8-9 липня неподалік р.Прут, російська армія потрапила в оточення. Петро I неодмінно потрапив у полон, якби не «щедрість» його майбутньої дружини Катерини, яка відіслала прикраси як власні, так і своїх фавориток в якості подарунків візиру Мехмед-Паші. Прийнявши їх, останній дозволив російським

---

²⁶ Крупницький Б. Пилип Орлик на Правобережній Україні в 1711 р. // За державність. – № 4, 1934.

²⁷ Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик. – С. 27.

²⁸ Крупницький Б. Пилип Орлик на Правобережній Україні в 1711 р.

²⁹ Там само.

військам повернутися назад, перед тим уклавши мир. Оскільки ні Карла XII, ні Орлика при підписанні договору не було, їх інтереси не врахували, за винятком, вільного повернення шведів через території контрольовані росіянами. Туреччина ж домоглася повернення Азова та зруйнування російських укріплень на Дніпрі та фортеці в Таганрозі³⁰. Після укладення миру Україна знову стала в центрі уваги Стамбулу.

Указом султана від 5 березня 1712 р. Орлику поверталася Правобережна Україна та Запорізька Січ. Тоді як Київ і Лівобережжя залишалися в руках росіян³¹. Повернення на Україну без реальної військової сили було надто ризикованим. З одного боку відновити панування на «wchudnich kresach» хотіла Річ Посполита, та й невдалий похід 1711 р. звів авторитет гетьмана нанівець, і відвернув від нього прихильність запорожців. А з іншого, знову відбувався розкол України по Дніпру, при цьому віддаючи Московській державі столицю. Адже за словами Орлика «ані Київ без України, ані Україна без Києва існувати не зможуть, бо яка користь з голови без тіла чи тіла без голови»³². Щоб цьому запобігти, вперше в українській практиці гетьман намагається привернути міжнародну увагу до проблем гетьманської держави, видаючи «Вивід прав України». В цьому документі він обґрунтовує право української нації на власну державність та акцентує на вирішальне місце незалежної України у стабілізації політичного життя Європи. «Кажу бо, що цей загальний мир не буде тривалим доти, поки не задовольниться справедливих жадань гетьмана Орлика що до України ....інакше зіткнуться з російською державою «яка незабаром зможе змагати до повалення європейської свободи»³³.

Ненадійність Туреччини як союзника, зближували Орлика з Швецією. Під час конфлікту між Османською імперією і Карлом XII, який переріс у військові сутички під назвою «Калабалик», гетьман, чітко заявив свою прошведську позицію та вірність укладеним раніше угодам, розуміючи всю небезпеку, що несе за собою це рішення. Лише заступництво ханового сина Калги-

---

30 Хоптяр Ю.А. Історія Росії (XVIII ст.) / Кам'янець-Подільський державний університет. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак, 2006. – С. 33-34.

31 Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К., 1997. – С. 221-223.

32 Чухліб Т. Гетьмани і монархи. – С.410.

³³ Там само. – С. 223

Султана та бобруйського старости Сапеги врятувало його від неминучої смерті³⁴. Внаслідок цього з лютого 1713 аж до кінця 1714 року козацьке військо перебувало на Правобережжі. Польсько-турецький договір 1714 р., за яким землі на захід від Дніпра відходили Речі Посполитій, повністю зруйнував надії Пилипа щодо незалежної української держави на двох берегах Дніпра. Після декількох сутичок з польськими військами гетьмана Сенявського, Орлику довелося покинути рідні землі, і податися разом з родиною та найближчим оточенням вслід за шведським королем в Європу.

Упродовж чотирьох років він проживав в Крістіянстаді, де перебував на грані бідності. Коштів, що їх виділяв шведський уряд, не вистачало, щоб навіть прогодувати сім'ю. Тим більше Пилип ніде не почувався в безпеці. В Європі активно діяла російська розвідка, метою якої було схоплення «зрадника його Величності і повернення в Росію для встановлення справедливості. Це завдання Петро I особисто доручив генерал-прокурору Ягужинському³⁵. Завдяки йому «царське правосуддя» вже досягло племінника Мазепи А.Войнаровського, якого в 1716 р. було викрадено з Гамбургу і відіслано до Сибіру³⁶. Тому він переїжджає з Стокгольма спочатку до ГанOVERA, а потім до Вроцлава. Тут він знайомиться зі своїм далеким родичем по-німецькій лінії бароном фон Орликом, який надав його сім'ї притулок. Але перебування в Польщі, яка все більше підпадала під російський вплив, було занадто небезпечним. І йому нічого не залишається робити, як перебиратися до Туреччини. Та й тут йому були не раді, розуміючи, що це спровокує новий конфлікт з Росією. Але завдяки рекомендаційним листам шведського короля, турки були змушені надати гетьману притулок в Салоніках, де він пробув довгих 12 років³⁷. Там під час чергової епідемії холери помер його син Михайло³⁸.

У 1734 році Орлик дістав дозвіл від турецького уряду перебраться до Бендер. Там до нього почали стікатися запорожці,

---

³⁴ Крупницький, Б. Гетьман Пилип Орлик. – С. 37-38.

³⁵ Там само. – С. 46.

³⁶ Там само. – С. 42.

³⁷ Володарі гетьманської булави: історичні портрети / Автор передмови В.А. Смолій. – К.: Варта, 1994. – С. 462, 473.

³⁸ Там само. – С. 53.

чисельність яких досягла 2000 осіб³⁹. Найвідомішим з них був Сава Чалий. Але через брак коштів, провізії та реальної підтримки із закордону (лише Франція надіслала матеріальну допомогу) військо довелося розпустити. Частина з них повернулася на Січ, а Сава на чолі з невеликим загonom вступив на службу до поляків⁴⁰.

Апелюючи разом зі своїм сином Григорієм до урядів Франції, Туреччини, Англії, Австрії, Швеції та римської курії, якій навіть обіцяв окатоличити У країну, він намагався схилити їх до утворення антиросійської коаліції, та цьому заважала різновекторність їхніх інтересів⁴¹. «Українське питання» було не на часі. Мало й хто в Європі вірив про реалізацію ідеї незалежної гетьманської держави, затиснутої між двома імперіями, на стику двох протилежних світів, Європи і Азії.

Помер гетьман Пилип Орлик 24 травня 1742 році в Ясах на 70 році життя, так і не побачивши здійснення мрії всього свого життя, вільну Україну⁴².

Усвідомлюючи, що Україна йому не рідна мати, він зумів ті полюбити всім своїм серцем та присвятити всього себе справі ті визволення з московської неволі і утвердження у ній високих гуманістичних ідей.

The vital way of hetman Philip Orlika is reflected in the article. The special attention applies on his foreign policy and attempts of formation of anti-russian coalition during emigration.

Keywords: a hetman, Philip Orlik, Ivan, Mazepa, Charles², Мехмед-паша, anti-russian coalition.

---

³⁹ Володарі гетьманської булави: історичні портрети / Автор передмови В.А. Смолій. – К.: Варга, 1994. – С. 62.

⁴⁰ Володарі гетьманської ... – С. 483.

⁴¹ Там само. – С. 472-473.

⁴² Реєнт О., Коляда І.А. Усі гетьмани України / Худож.-оформувач А.С. Ленчик. – Харків: Фоліо, 2007. – С. 317.

ПИЛИП ОРЛИК: ЙОГО ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті подано огляд життя та діяльності українського гетьмана сподвижника Івана Мазепи, автора першої української Конституції, Пилипа Орлика.

Ключові слова: Пилип Орлик, Іван Мазепа, гетьман, конституція.

У світлі сучасних конституційних та державотворчих процесів є необхідним дослідження життя та діяльності Пилипа Орлика, оскільки він був видатним українським державником, його перу належить перша українська демократична конституція. Беручи до уваги, що Конституція України 28 червня 1996 року потребує доповнень та вдосконалень, що було доведено неодноразовим введеннями поправок до Основного Закону держави, здійсненими Верховною Радою України, то можна сказати, що вивчення конституційного процесу 1709-1710 рр. на основі політичних поглядів Пилипа Орлика є надзвичайно актуальним і донині. Також актуальною є ідея єдності і неподільності української держави в поглядах Пилипа Орлика тому, що на даний момент в Україні є такі явища як мовний розкол, відмінність по менталітету та існує загроза спалаху конфронтації населення східних і західних регіонів. Також важливим моментом є дослідження зовнішніх зв'язків гетьмана з Європою.

Пилип Орлик – визначна постать українського козацтва кінця XVII – початку XVIII ст. Народився 11 жовтня 1672 року в селі Косуті Ошмянського повіту на Віленщині. Орлики – це старе баронське прізвище, поширене в Чехії, Моравії та Сілезії. Один з представників цього роду за часів густинського руху XIV – початку XV століття переїхав до Польщі, а згодом і до Литви. Польська лінія мала своїм продовжувачем Яна Криштофа Орлика, який одружився з донькою подільського воєводи Пиляви. Їхнім сином був Степан Орлик, дід Пилипа Орлика. Його син Степан, батько Пилипа був офіцером польської армії, який загинув у 1673 році в битві під Хотиним. Тому Пилип залишився сиротою на руках у

матері Ірини Орлик, з українського роду Малаховських. Незважаючи на те, що батько був католиком, сина сім'я охрестила за православним обрядом⁴³. Початкову освіту Орлик здобув у єзуїтській Віленській академії. По закінченню школи вступив до Києво-Могилянської академії, яка на той час була колегією. Навчався Пилип добре, його вчителем був Стефан Яворський, який навчав здібного учня красномовства та філософії. Підчас навчання здібний учень навчився досконало володіння латинською мовою, вміння риторично говорити, складати листи та договори⁴⁴.

Саме за протекції Яворського в 1693 році він зайняв уряд консисторського писаря, а згодом опинився в гетьманській канцелярії. Там його кар'єра почала стрімко рости вгору. В 1698 році Пилип взяв шлюб з Анною Герцик, дочкою полтавського полковника Павла Герцика. Спираючись на підтримку впливового тестя, Орлик поступово наближався до кола гетьманських сподвижників, що в подальшому відіграло важливу роль в його кар'єрному рості і зблизило з козацькою аристократією Лівобережної України. Пилип Орлик склав досить вдалий панегірик на честь гетьмана Івана Мазепи. Цим він підкреслив свою відданість та пієтет гетьману. Вже в 1706 році, коли постало питання про нового генерального писаря, Мазепа призначив ним Пилипа Орлика. Поступово, з часом, він завойовує довіру гетьмана. Пилип був довіреною особою Івана Мазепи в Москві. Він мав досить важливе завдання – переконати оточення Петра I, що всі доноси які звучать від недоброзичливців є звичайною брехнею та наклепами на гетьмана Івана Мазепу. І він чудово справлявся з цим завданням, адже всі до останнього вірили, що Мазепа їх союзник. Іван Мазепа з обережністю ставиться до Пилипа упродовж всього життя і при кожній можливості випробовує його на вірність. Незважаючи на це Орлик був вірним другом Мазепі. І навіть у вирішальний момент року 1708-1709 він залишився на боці гетьмана. Після бою під Полтавою він пішов за Мазепою⁴⁵.

Саме так розпочався його «Бендерський» період життя. Життя в еміграції виявилось досить складним. Лише в липні 1709

---

⁴³ Реєнт О.П., Коляда І.А. Усі гетьмани України / Худ. оформлювач А.С. Ленчик. – Харків: Фоліо, 2007. – С. 297.

⁴⁴ Там само. – С. 298.

⁴⁵ Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742). Його життя і доля. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1991. – С. 10.

року прибули вигнанці до Бендер. Після смерті гетьмана, з 21 на 22 вересня 1709 року постало питання, хто ж буде гетьманом та кому дістануться багатства Мазепи. Після відмови Андрія Войнаровського(племінника Мазепи) на гетьманський престол козаки заявили про свої претензії на спадщину Мазепи. Та на ці багатства також зазіхав і небіж Мазепи Андрій Войнаровський⁴⁶. Саме тому шведський король Карл XII призначив комісію, яка мала вирішити кому буде належати спадок Івана Мазепи. В її склад увійшли генерал Понятовський, канцлер фон Мюллерн, камерген Клінгерштен та радник канцелярії фон Кохен. Комісія вирішила на користь Войнаровського. З цим були вимушені змиритись бендерські емігранти, і саме за цих обставин козацтво залишилось без матеріальних засобів. Тепер той, хто брав на себе обов'язки гетьмана брав на себе велику відповідальність⁴⁷.

Постало питання обрання нового гетьмана. Кандидатів було небагато. Войнаровський сам ухилився від гетьманства, тому на перше місце виступив Пилип Орлик. Вирішальним моментом було те, що сам шведський король Карл XII зупинив свій вибір на Пилипові Орликові. Варто сказати, що Орлик довго вагався і йому досить важко далось рішення перебрати владу гетьмана України, ще й в еміграції і без коштів на існування⁴⁸.

Отож, 5 квітня 1710 року відбувся традиційний виборчий акт на підставі якого Пилип Орлик офіційно став гетьманом України. В день виборів проголошена була й конституція «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького», яка нажаль чинності так і не набула, адже була написана в еміграції. Генеральним обозним залишився Іван Ломиковський, генеральним суддею став Клим Довгополий, генеральним писарем Іван Максимович, генеральним осавулом Григорій Герцик і Федір Мирович. На чолі запорозького війська стояли Кость Гордієнко та Дмитро Горленко. Зміст конституції свідчить про наміри козаків повернутися на батьківщину, де договір отримає юридичну силу. Історичне значення договору полягає в тому, що він був першим конституційним актом України. Договір розпочинається з дуже важливих слів, характерних тому часу «во імя Отца і Сина і

---

⁴⁶ Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742). Його життя і доля. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1991. – С. 16.

⁴⁷ Там само. – С. 17.

⁴⁸ Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик. – С. 18.

Святого Духу, во імя Тройці Святої славимої»⁴⁹. Далі йде вступ та 16 пунктів договору. Перші шість пунктів мають загальнодержавне значення: про релігію, пункт 1: «Щоб була утверджена вічно єдина віра православна східного сповідання під послушенством святійшого апостольського трону»⁵⁰, про територію та кордони, пункт 2: ««Вітчизна наша, щоб у своїх кордонах, стверджених пактами від Речі Посполитої польської і від Московської держави, передусім у тому: які відійшли по ріку Случ за гетьманства славної пам'яті, Богдана Хмельницького були відступлені, вічно віддані й пактами укріплені від Речі Посполитої польської в гетьманську область, не були насильно змінені і порушені»⁵¹, про відносини з Кримом, пункт 3, про Запорізьку Січ, пункт 4,5. Пункти з 6 по 16 говорять про українську державність: «Отож ми, генеральна старшина, кошовий отаман і все Запорозьке військо домовились і постановили з ясновельможним гетьманом при його вельможності таке право, яке має бути збережено постійно у Запорізькому війську»⁵². Політичні погляди Пилипа Орлика проявляються в його зверненнях, листах, маніфестах до європейського уряду. Він вів активні, іноді навіть таємні переписки в яких намагався налагодити політичні зв'язки та дружні відносини з європейськими країнами і намагався залучити їхню підтримку в боротьбі проти Московії. Будучи в еміграції писав листи до папи Римського, намагаючись залучитися його підтримкою. Орлик сподівався звільнити Україну від Москви та об'єднати в єдину державу. Він намагався зробити це з допомогою Швеції, Туреччини та Кримського ханства. Шведський король зобов'язався не складати зброї доти, доки Україна не буде звільнена від московського ярма і не укласти миру з царем не здобувши попередньо відновлення незалежності України. 20 листопада 1710 року Туреччина оголосила війну Петру І. Але добре задуману загальну концепцію війни союзники здійснити так і не змогли. Пилип Орлик дуже добре підготувався до походу. Він розсилав листи-універсали в яких закликав до

---

⁴⁹ Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – 5-те вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – С. 152.

⁵⁰ Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. – К.: Дніпро, 2001. Т.4. – Кн.1. Перша третина XVIIIст. – С. 204.

⁵¹ Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. – К.: Дніпро, 2001. Т.4. – Кн.1. Перша третина XVIIIст. – С. 204.

⁵² Там само. – С. 206.

повстання проти влади російського імператора: «...підступні ворожі плани (Росії) сягають навіть далі, щоб козаків, удатних і славних на війні, вигнати з давніх місць проживання й вислати в райони, віддалені від їхніх прадавніх земель»⁵³.

Місцеве населення підтримало його і одне за одним міста Правобережжя переходили під владу гетьмана. Проти полків Пилипа Орлика виступило військо під командуванням генерального осавула Г.Бутовича, яке було розбите в бою під Лисянкою. У березні 1711 року об'єднані війська під командуванням П. Орлика підійшли до Білої Церкви, у якій перебував російський гарнізон. Розпочалася облога міста, але жоден із штурмів не був успішним, тому що гарнізон не мав достатню кількість боєприпасів і сильну артилерію. Татари зрадили гетьмана і частина татарських загонів під проводом хана здійснили похід на Слобідську Україну. Такі дії союзників підривали авторитет Пилипа Орлика серед українського населення. У травні 1711 року розпочався наступ московських військ під проводом Б.Шереметьєва. За цих обставин поляки відступили, а татари і турки налякані звісткою про те, що йде велике російське військо, почали тікати, а по дорозі брати великий ясир. Українські козаки довідавшись про звірства турків і татар кинулись рятувати свої родини. Таким чином, із 16 тис. українського війська у Пилипа Орлика залишилося лише 3 тис., з якими гетьман відійшов до Бендер. Упродовж наступних років Орлик із невеликою групою прибічників їздить від однієї європейської столиці до іншої в пошуках підтримки. Він неодноразово порушував питання про допомогу в справі відновлення української державності. Писав французьким, польським, шведським і турецьким політичним діячам маніфести про недолю України та разом з сином Григором планував кроки спрямовані на звільнення вітчизни від «московського ярма»⁵⁴. З 1714 року перебував у Молдавії, потім разом з частиною старшини скористався запрошенням Карла XII жив до 1720 року у Швеції, після чого вимушено відбув до Польщі (за іншими даними – до Німеччини, а згодом до Франції), де прожив два роки. З 1722 року П. Орлик переїхав на територію

---

⁵³ Сушинський Б.І. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів і полководців XV - XIX ст. Історичні есе у 2-х. томах. ТомII. (Друге доповнене видання). / Оформл. Чердиченка О.П. – Одеса, 2006. – С. 255.

⁵⁴ Крупицький Б. Назв. праця. – С. 68.

Османської імперії. Помер гетьман у місті Ясси в 1742 році⁵⁵.

Отож, Пилип був визначним гетьманом України зі славного роду Орликів. Ще будучи зовсім юним він став писарем і тому був повністю поглинений у проблеми України. Всі свої сили він покладав на звільнення України від московського ярма. Все життя був вірним своїм принципам та завданням, які він перед собою поставив. І йшов до них не покладаючи сил. Життя його було досить нелегким, але він, як справжній син українського народу, зберіг вірність своїм принципам і до останнього намагався зробити все можливе для здобуття Україною незалежності.

The review of life and activity of Ukrainian hetman of associate of Ivan Mazepi, author of the first Ukrainian Constitution, Philip Orlika is given in the article.

Keywords: Philip Orlik, Ivan Mazepa, hetman, constitution.

---

⁵⁵ Видатні постаті в історії України (IX- XIXст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид/ В.І. Гусев. – К.: Вища шк., 2002. – С. 204.

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ: РІЗНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ

У статті здійснюється аналіз дослідження теми конституції Пилипа Орлика в сучасній українській історіографії.

Ключові слова: Конституція Пилипа Орлика, історіографія, історики.

Останні події в Україні дають підстави говорити, що конституційний процес, який відбувається в нашій державі далеко не завершений і з ним пов'язано багато проблем, ряд з яких мають історичні витоки. Так, 5(16) квітня 1710 р. в місті Бендери Пилипа Орлика було обрано на гетьманство, тоді ж прийнято «Пакти й Конституції прав і вольностей Війська Запорозького», які іменуються сьогодні як Конституція Пилипа Орлика. Вона складалась із преамбули і 16 статей, ввійшовши в історію України як один із найважливіших конституційних, правових документів.

Метою даної статті є спроба проаналізувати один з аспектів історіографічного дослідження – погляди сучасних українських істориків на Конституцію Пилипа Орлика в контексті їх оціночних бачень.

Як відомо, документ має надзвичайно важливу історичну вагу з огляду на його значення для українського державотворчого процесу XVII-XVIII ст. З'ясування його ролі і місця в політичній та правовій спадщині України неодноразово привертало увагу вчених, причому різних наук суспільно-гуманітарного напрямку: істориків, правників, філософів. Деякі питання української історіографії 90-х рр. XX ст. та ранішого часу вже побічно піднімались Олексієм Струкевичем ¹ та Юрієм Фігурним ², проте комплексно в

---

¹Струкевич О. Пакти й конституції законів та вольностей війська запорозького / О.Струкевич // Історія України. – 2005. – № 12. – березень. – С. 1-5.

²Фігурний Ю. Внесок українців у світовий конституційний процес (до 300-річчя конституції П. Орлика – важливого чинника етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні) [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / Юрій Фігурний // Українознавство. – 2010. – № 2. – С. 57-63.

спеціальному дослідженні не вивчались, насамперед це стосується проблем української історіографії першого десятиліття ХХІ ст.

Українська історіографія у своєму спадку має численні праці з вивчення Конституції Пилипа Орлика. Причому, домінуюча частина поглядів розвиваються в державницькому руслі, підкреслюється важливість даного документу для побудови української правової держави, або ж для розвитку національної думки та українства. Разом з тим, в історіографічному розрізі простежується ряд не те щоб різнотечій, стільки оцінок по ступені важливості документу в контексті українського та європейського конституціоналізму.

Звертаючись до раннього періоду української історіографії даної тематики згадаємо, що М. Костомаров, Д. Яворницький та В. Різниченко називали документ Пилипа Орлика договором. Натомість М. Грушевський визначав його як конституційну хартію та порівнював з англійською «Великою хартією вольностей 1215 р.». В еміграції політико-правовий зміст документу вивчав Д. Дорошенко. Історик оцінював його як договір, який за відродження самостійної української держави мав стати її конституцією.

У 1929 р. дослідник історії українського права М. Василенко, вивчаючи текст конституції П. Орлика, встановив, що цей документ наближався до конституцій нової доби, котрі мали тенденцію до обмеження влади. Тим не менше, науковець не наголошував на загальноєвропейській важливості документу, називаючи його першим конституційним актом України. Вчений підкреслював його органічний зв'язок з устроєм Гетьманщини, називаючи Конституцію головним нормативним документом, який мав служити організації владних відносин в державі після розриву з Росією³.

Як бачимо, покоління істориків У різні часи визначали документ по-різному. У сучасній українській історіографії утвердилось іменувати «Пакти...» Пилипа Орлика Конституцією. Отож, на які дані опираються українські історики називаючи «Пакти...» П. Орлика першою Конституцією Української держави?

Відповідь на це знаходимо в правничій науці, в якій конституціоналізм розуміється як суспільно-політична і правотворча діяльність, суть якої визначають три обов'язкових

---

³Струкевич О. Пакти й конституції законів та вольностей війська запорозького / О.Струкевич // Історія України. – 2005. – № 12, березень. – С. 1.

компоненти: 1) права та свободи громадян; 2) представницьке правління; 3) принцип розподілу влади. Оскільки в «Пактах і конституціях...» в зародковому стані простежуються всі три складові, тому українська історіографія має досить підстав називати Орликівський документ Конституцією⁴. І все ж найбільшою проблемою, яка буде поставлена у даній роботі, є питання змісту, який вкладається українською історіографією в Конституцію Орлика.

Загалом більшість українських істориків недавнього часу і сьогоднішня даний політико-правовий документ визначають як Конституцію Війська Запорозького, яка має значну історичну цінність в демократичній правовій думці української держави та може розумітись як перша українська конституція. Такого погляду дотримуються українські історики: І. Крип'якевич, Л. Мельник, О. Пріцак, О. Оглоблін, В. Смолій та В. Степанков, О. Струкевич, А. Слюсаренко і М. Томенко, О. Субтельний, В. Замлинський, В. Горобець, Т. Чухліб та інші.

Вивчення «Пактів...» П. Орлика в 90-ті рр. ХХ ст. дало можливість вважати цей історичний документ конституційним актом, договором між тогочасними українськими політичними силами. Разом із тим більшість дослідників наголошують, що Бендерська конституція – не суто емігрантський витвір, а досить реальне відображення поступального розвитку української політичної та правової теорії і практики, яка розроблялася її авторами (крім Пилипа Орлика в її розробці брали участь наближені гетьмана, представники козацької старшини: Андрій Войровський, Костянтин Гордієнко, Дмитро Горленко, Іван Ломиковський, Федір Мирович, Іван Максимович та інші) як юридичний документ, що регулюватиме засадничі конституційні питання в Українській гетьманській державі після її остаточного виходу зі складу Московії⁵.

Охоплюючи в загальних рисах часи 90-х рр. ХХ ст., як один з періодів розвитку української історіографії необхідно відзначити,

---

⁴Струкевич О. Пакти й конституції законів та вольностей війська запорозького / О. Струкевич // Історія України. – 2005. – № 12, березень. – С. 1. – С. 2-3.

⁵Фігурний Ю. Державотворча діяльність Пилипа Орлика в українознавчому вимірі (до 335-річчя від дня народження та 265-ліття з дня смерті) [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / Юрій Фігурний // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 58-59.

що саме в даний час відбувається відродження поглиблених досліджень Конституції П. Орлика, як в спеціальних дослідженнях так і працях науковців, які в контексті торкалися даного питання. Саме в останньому варіанті ряд питань політичної та правничої діяльності П. Орлика висвітлював В. Ульяновський⁶. Слід додати, що в даний період поширюється визначення і розуміння «Пактів...» Пилипа Орлика як Конституції. До прикладу історики О. Лукашевич і К. Мажурин, працюючи над Конституцією Орлика в середині 90-х рр. ХХ ст., визначали її як договірно-законодавчий акт, деякі пункти якого мають конституційне значення. Звернувся до осмислення проблеми в кінці 90-х рр. і український історик Л.Г. Мельник. Науковець в процесі досліджень зосередив увагу на проблемі українсько-турецьких взаємовідносин в контексті політики П. Орлика⁷. Що ж до Бендерської конституції, то дослідник іменує її *«першою конституцією України»*⁸. Даючи оцінку ряду функцій документу вважає, що *«конституція Орлика не являє собою акту, який би містив точно сформовані норми. В багатьох місцях питання про норми лише ставляться, формулювання ж їх надається самому гетьману»*⁹. З погляду історика, юридична думка у старшини тих часів ще недостатньо викристалізувалася, проте вже відбувався процес перехоплення керівної ролі старшиною в державних справах, особливо це мало актуалізуватися після визволення Гетьманщини від впливів Росії. Тим не менше, Л. Мельник «Пакти...» П. Орлика визначає як першу Українську Конституцію з надзвичайно високим ступенем демократичності як на той час, підкріплюючи думку передбаченим У ній широким колом виборності посад *«від нижчих до вищих»* на Гетьманщині¹⁰.

Наприкінці ХХ на початку ХХІ ст. в українській історіографії відбувається поширення погляду на «Пакти...» П. Орлика не лише як на перший конституційний проект України, але й всієї Європи. Згодом стає помітною тенденція до бачення конституції як першого

---

⁶ Ульяновський В. Пилип Орлик // Володарі гетьманської булави. – К., 1994. – С. 419-497.

⁷ Мельник Л.. Українсько-турецькі взаємовідносини і політичні проекти П. Орлика / Л. Мельник // Український історичний журнал. – 1997. – № 6.

⁸ Мельник Л. Конституція України-Гетьманщини 1710 року /Л. Мельник // Історія України. – 1998. – № 12, березень. – С. 3.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. – С. 2-3.

в світовій історії конституційного проекту, який базувався на засадах демократизму. Так, Г.К. Ковальчук в одній із своїх наукових публікацій, чітко визначає: *«Пилип Орлик, майбутній гетьман України в екзилі – автор першої європейської Конституції в сучасному розумінні, яка мала назву «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького»*¹¹. Не відкидає такої думки і О. Струкевич, зауваживши, *«ми можемо стверджувати, що ідея конституціоналізму вперше на європейському континенті була втілена у життя в Українській козацькій державі...»*¹². Та все ж науковець не дивиться на Конституцію як на таку, що може стояти поверх європейських конституцій. Історик висуває цікаву думку, що демократичні конституції виникали і втілювались у практику в результаті революційних перетворень. До прикладу, так сталося в США чи в європейських державах у ході власних державних перетворень. Питання функціонування Бендерської конституції він залишає відкритим.

Звісно, не залишилась осторонь згаданого підходу, який поширювався серед українських істориків і зарубіжна історіографія. Так, питанням політичної діяльності Пилипа Орлика в еміграції і проблемою сприйняття Бендендерської Конституції Францією зайнялась французька дослідниця Даніель Бовуа. Вона своєю публікацією в Українському археографічному щорічнику за 2004 р. фактично піддає критиці ряд доробків сучасних українських істориків, які бачать «Пакти...» Орлика першим демократичним конституційним актом в контексті світового конституціоналізму. Науковець, фіксуючи прерогативу власних інтересів Орлика над державними та відкидаючи світову першість Конституції 1710 р., незгідна особливо із висловлюванням колишнього міністра юстиції Сергія Головатого, який *«не вагаючись, заявив на весь світ у передмові, що «конституція Пилипа Орлика випередила ідеї*

---

¹¹Ковальчук Г.К. Вихованець Києво-Могилянської академії Пилип Орлик і його конституція [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / Г.К. Ковальчук // Наукові записки НаУКМА: Збірник наукових праць, – К., 2000. — Т. 18: Ювілейний випуск, присвячений 385-річчю КМА. – С. 78.

¹²Струкевич О. Пакти й конституції законів та вольностей війська запорозького / О. Струкевич // Історія України. – 2005. – № 12. – березень. – С. 2.

Французької революції на 80 років^{13:14}.

До істориків, які схильні до «переоцінки» місця Конституції Орлика в світовому та європейському конституціоналізмі відноситься і Г.Л. Віленський. Він розглядає Конституцію Пилипа Орлика за «своєю структурою, змістом, значенням як такою, яка відповідає навіть сучасним вимогам актів даного плану», і вона «може і повинна розглядатись як найважливіша сторінка вітчизняної політичної думки», причому, «зادля встановлення історичної справедливості (її – В.П.) слід вважати першою конституцією в світовій практиці конституціоналізму»¹⁵.

До істориків, які не згодні з оцінкою Бендерської конституції, як першого демократичного конституційного акту в світовій практиці відноситься насамперед український історик Петро Радько. Забігаючи наперед, відзначимо, що його стаття опублікована у авторитетному науковому виданні «Київська старовина» (2010, № 2) містить елементи критики згаданого підходу в оцінці Конституції Орлика. Цитую: «Сьогодні можна прочитати заяви новітніх українських істориків, які з романтичним присмаком педалюють тезу, що конституція Пилипа Орлика є першою в світі писаною конституцією»¹⁶. Історик знаходить немало матеріалів в авторитетних наукових виданнях, які повністю заперечують трактування документу П. Орлика як першої в світі або ж в Європі демократичної конституції. Звертаючись до

---

¹³Бовуа Д. «Щоденник» Пилипа Орлика: від міражу вигнанця до українського міфу [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / Даніель Бовуа (Париж) // Український археографічний щорічник. Нова серія. — Вип. 8/9; Український археографічний збірник. — Том 11/12. — Київ-Нью-Йорк, 2004. — С. 322.

¹⁴Дана думка була свідомо проілюстрована автором для розуміння проблемності оцінки українською історіографією Конституції П. Орлика як акту, що претендує на першість в історії світового конституціоналізму, зважаючи хоча б на випадок із Францією. На думку автора, «Пакти...» П. Орлика 1710 р. можна визначати як перший конституційний акт в Східній Європі, а в більш об'єктивному баченні на Україні.

¹⁵Віленський Г.Л. Історичні передумови конституціоналізму в Україні: перша конституція України – конституція гетьмана Пилипа Орлика 1710 року – перша конституція в світі [Електронний ресурс] / Г.Л. Віленський // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. Серія: „Історичні науки”. – Рівне: РІС КСУ, 2005. – Вип. 5. – С. 28.

¹⁶Радько П. Вікові традиції українського народу [Електронний ресурс] / Петро Радько // Київська старовина: Науковий історико-філологічний журнал. – 2010. – №2. – С. 66.

авторитетного дослідника Ж. Мере, історик нагадує, що під час Великої Французької революції монархові було подано «Білль про права», який датується 1689 роком. Цінність документу в тому, що його статті не тільки обмежували монархічну владу, а закладали перші фундаменти демократизму. Крім того, інший документ – основні Законоположення Коннектикуту, прийняті громадянами Гартфорда і навближених містечок 14 січня 1683 р, стали «першою писаною конституцією сучасної демократії»¹⁷.

Звісно частина істориків не виходили в оцінці Бендерської конституції за межі державної ваги. До прикладу О. Кресін визначає «Пакти і конституції...» 1710 р. першим українським конституційним проектом, а з погляду В.О. Ситника конституція засвідчила, що «*та боротьба, яка починалася ще в роки визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького між двома течіями в українському державному будівництві – самодержавністю і республіканською, – закінчилася тріумфом останньої*»¹⁸. В підсумковій оцінці історика «*Конституція Пилипа Орлика стала відповідальним фундаментом українського державотворення, певним розвитком української національної ідеї*»¹⁹.

Друга половина першого десятиліття ХХІ ст. ознаменована пожвавленням досліджень Орликівської конституції. Найбільш масштабні вивчення даного правового документу розпочались з 2008 р. Насамперед, це викликано наближенням ювілейної дати 300-річчя з дня прийняття Пилипом Орликом Конституції, а, отже, актуалізацією теми.

У 2007 р. Юрій Фігурний висвітлив державотворчу діяльність Пилипа Орлика в українознавчому вимірі, яка довго актуалізувалась проте так і комплексним чином не вивчалась до виходу його наукової публікації. Згаданий науковець зауважує на тому, що П. Орлик брав на себе велику кількість демократичних зобов'язань і повноважень: «*обмеження гетьманського самодержавства, збільшення і розгортання козачого*

---

¹⁷Радько П. Вікові традиції українського народу [Електронний ресурс] / Петро Радько // Київська старовина: Науковий історико-філологічний журнал. – 2010. – №2. – С. 66.

¹⁸Ситник В.О. Державно-правові погляди Пилипа Орлика і розвиток української національної ідеї [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / В.О. Ситник // Наукові записки НаУКМА: Збірник наукових праць: Юридичні науки. – К., 2003. – Т. 21. – С. 5.

¹⁹ Там само.

демократизму в керівництві, зменшення соціального гноблення міщан і селян, захисту привілеїв козацького стану, збереження особливого положення запорозьких козаків, боротьби за політичне і церковне відокремлення України від Росії»²⁰. В минулорічних дослідженнях згаданий науковець, вивчаючи конституційні акти П. Орлика, доходить висновку, що «Конституція була не випадковістю, а закономірним етапом у безперервному розвитку етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні і, врешті-решт, посприяла становленню в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Української Самостійної Соборної Держави»²¹. Юрій Фігурний, не відкидаючи можливого впливу іноземних нормативних актів, виділяє головний мотив конституції – регламентування повноважень гетьмана і урегулювання владних взаємовідносин в Гетьманщині. Причому головним завданням документу називає: «створити життєздатну, конкурентоспроможну і збалансовану систему функціонування і взаємодії органів державної влади Гетьманщини»²². Розширює даний напрямок досліджень Р.Б. Бедрій, який чітко фіксує, що за Конституцією формувалися три гілки влади: законодавча (Генеральна рада), виконавча (гетьман і генеральна старшина) та судова (Генеральний суд), котрі мали функціонувати незалежно²³.

Спроби простежити і зробити оцінку передумовам та джерелам формування Конституції 1710 р. робилися не лише істориками, значні внески були зроблені науковцями правничих та філософських наук. Так, фахівець з історії філософії, київська дослідниця Ада Бичко, опираючись на прикметні риси української ментальності, звичаєві та писані правові норми, простежила

---

²⁰ Фігурний Ю. Державотворча діяльність Пилипа Орлика в українознавчому вимірі (до 335-річчя від дня народження та 265-ліття з дня смерті) [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / Юрій Фігурний // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 146.

²¹ Фігурний Ю. Внесок українців у світовий конституційний процес (до 300-річчя конституції П. Орлика – важливого чинника етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні) [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / Юрій Фігурний // Українознавство. – 2010. – № 2. – С. 62.

²² Там само.

²³ Бедрій Р.Б. Розподіл влад за конституцією Пилипа Орлика [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / Р.Б. Бедрій // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – Л., 2008. – № 3.

розвиток правових ідей в Україні, встановивши, що *«посилення єдиної державної влади повністю заперечувало принцип індивідуальності, особистісного начала»*²⁴. Дослідниця не погоджується з думкою, що «Конституція Орлика була конституцією козацьких кіл», аргументуючи це працями П. Орлика, в яких він вживає *«термін “gens” (народ) як щодо всього народу, так і щодо “нації”»*²⁵. Досліджуючи інтенційність українського буття і психологію світобачення П. Орлика, Ада Бичко бачить Конституцію пронизану ідеями загальнолюдського гуманізму. Натомість, порівнюючи пізніші Конституції (французьку і польську), виявляється, що вони не виділяються таким гуманістичним змістом, адже були підпорядковані і виражали інтереси панівних станів. А.О. Ситник, вивчаючи ідеологічні погляди П. Орлика, бачить в Конституції спробу гетьмана *«виготовити новий державницький світогляд, роль котрого мала б виконувати станова ідеологія української шляхетсько-козацької верстви. Саме для легітимізації цієї нової ідеї використано Орликом концепцію Провидіння і міфологізовано електоральний акт, який водночас є ритуалом ініціації новітнього ладу»*²⁶. Загалом головною заслугою авторів проекту Конституції на думку О. Ситника є намагання сформулювати на основі станової ідеології світоглядні принципи нації – творця нової держави.

Українськими дослідниками також проводяться вивчення Конституції 1710 р. в контексті сучасного виміру, робляться спроби показати не лише історичну функцію цього вельми важливого документу в українській історії, але і виявити його практичність. Одним з авторів, який робить спробу простежити традицію Бендерської конституції і довести її до сьогодення є С.В.

---

²⁴Бичко А. Зародження правових ідей в Україні на початку XVIII ст. [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / Ада Бичко // Філософські обрії. – 2009. – № 21. – С. 184.

²⁵ Бичко А. Інтенційність українського буття в конституції Пилипа Орлика [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / Бичко Ада // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Т. Біленко (гол. редактор), В. Скотний, В. Здоровенко та ін. – Дрогобич: Науково-видавничий центр ДДПУ імені Івана Франка, 2008. – Випуск вісімнадцятий. Філософія. – С. 15.

²⁶ Ситник О. Ідеологічні погляди П. Орлика в контексті політико-правового розвитку Запорозької Січі впродовж XVIII ст. [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / О. Ситник // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 3. – С. 64.

Кондратюк. Науковець вважає, що вивчення цього правового документу має велике історичне значення для утвердження демократичних засад у сучасному державотворенні України. На його думку, якщо *«розглянути дві Конституції – Пилипа Орлика та сучасної незалежної України, зауважимо чимало моментів і колізій, однаково притаманних таким віддаленим у часі історичним документам. Це, наприклад, слабкий контроль за надходженнями та видатками скарбниці (бюджету), свавілля старшинських земельних магнатів (нинішніх олігархів), корупція і т. п. Правникам все це може стати матеріалом для інтелектуальних роздумів, аналізу, узагальнень, що сприятиме напрацюванню належної юридичної бази, необхідної для утвердження демократичних засад у нашому суспільстві»*²⁷.

Минулорічні дослідження підняли досить актуальне питання вивчення еміграційної дипломатії Пилипа Орлика. Було встановлено, що вона *«розгорталася в руслі його попередників (Б. Хмельницького, гетьманів за доби Руїни, І. Мазепи) – на засадах полівасалітетності, але з часом трансформувалася в концепцію європейської безпеки задля порятунку України з-під скіпетра російського царя»*²⁸. А продержавницьку спрямованість «Пактів і конституцій...» П. Орлика на вирішення українського питання підтверджують дослідження В.О. Ситника, який встановив, що *«пункти з 6 по 16 говорять виключно про українську державність. Основний їхній зміст – незалежність України від Польщі та Москви»*²⁹.

Не менший вплив здійснюють і останні результати вивчення тексту Конституції українськими джерелознавцями та архівознавцями. Сенсаційною подією стало виявлення

---

²⁷ Кондратюк С.В. Конституція Пилипа Орлика: її зміст та значення для утвердження демократичних засад у сучасному державотворенні України [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / С.В. Кондратюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – Л., 2009. – № 4. – С. 31.

²⁸ Діптан І. Дипломатія Пилипа Орлика: витоки, сутність, уроки для сьогодення [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / Ірина Діптан // Альманах Полтавського державного педагогічного університету – "Рідний край". – Полтава, 2010. – Вип. № 1. – С. 195.

²⁹ Ситник В.О. Державно-правові погляди Пилипа Орлика і розвиток української національної ідеї [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / Віктор Ситник // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Політологія. – Миколаїв, 2008. – Вип. 41. – Т. 54. – С. 147.

україномовного оригіналу Конституції Пилипа Орлика в листопаді 2008 р. співробітниками ЦДІАК України О.Б. Вовк та Г.В. Путовою у РДАДА під час службового відрядження. Участь у виявленні і опрацюванні конституції належить також українському історику Олександру Алфьорову³⁰.

Саме знахідка останнього, україномовного варіанту Конституції Пилипа Орлика за словами Т. Чухліба та В. Шкварця дає можливість аргументувати чинність документу, його практичність, яка часто заперечувалась російськими істориками та деякими українськими авторами. Тим більше *«дозволяє припустити, що протягом кількох років (1710-1717) під час походу війська П. Орлика в Україну, коли воно дійшло аж до Білої Церкви, норми цього конституційного акту застосовували на практиці в Правобережній Україні..., знали про нього і в Лівобережжі»*³¹. Акт української конституції, який близько 80 років зберігався у представників Війська Запорізького Низового, аж в 90-рр. XVIII ст. по втраті останньої надії відновлення будь-якої автономії віддали фавориту російської імператриці.

Таким чином, вивчення Конституції Пилипа Орлика українськими істориками особливо плідно почало відбуватись після здобуття Україною незалежності. Саме в цей період особливо актуалізувалась доба козацтва в контексті історії України, не виключно і питання Бендерської конституції. Все це мало наслідок – великий крок поступу української історіографії, яка майже за 20-річний час пройшла не один період розвитку, який висвітлено в одній із мікротем Гетьманщини – Конституції Пилипа Орлика.

Що ж до українських учених, які досліджували і досліджують Конституцію П.Орлика, то в них не склалося остаточної думки про те, чим була вона для тогочасного українського державотворчого процесу та який мала правовий характер – чи це був епохальний прорив у світовому конституційному процесі й перший Основний закон Української Гетьманської Держави, чи це були звичайні

---

³⁰Вовк О.Б. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / О.Б. Вовк // Архіви України. – 2010. – № 3-4. – С. 145.

³¹Шкварець В.П. До 300-річчя конституції Пилипа Орлика [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / В.П. Шкварець // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: Збірник наукових праць: Історичні науки. – Миколаїв: МДУ, 2010. – Вип. 3.28. – С. 77.

домовленості (на зразок польських *pacta conventa* між королем і сеймом, московських статей між царем і гетьманом), у яких за висловлюванням Ю. Фігурного «*меркантильні політико-тактичні інтереси майже завжди превалювали над засадничими стратегічно-державотворчими завданнями*»³². На перспективу можна сказати, що необхідно виробити масштабніший підхід до вивчення Конституції Пилипа Орлика, який би окреслював інші бачення та надбання історіографії, однак не суперечив історичним реаліям світової історії.

In the article the analysis of research of theme of constitution of Philip Orlika is carried out in modern Ukrainian historiography.

Keywords: Constitution of Philip Orlika, historiography, historians

---

³²Фігурний Ю. Внесок українців у світовий конституційний процес (до 300-річчя конституції П. Орлика – важливого чинника етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні) [Електронний ресурс бібл. ім. В.І. Вернадського] / Юрій Фігурний // Українознавство. – 2010. – № 2. – С. 58.

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Історичний факультет

Кам'янець-Подільська міська організація політичної партії
«НАША УКРАЇНА»

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Гетьман Пилип Орлик і перша українська Конституція

Збірник матеріалів науково-практичної конференції

Комп'ютерно-інформаційна лабораторія
Історичного факультету Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32300

